

КАРЛ МАРКС
ФРИДРИХ ЕНГЕЛС

МАНИФЕСТ
НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА
ПАРТИЯ'

Предговор [към немското издание от 1872 г.]

Съюзът на комунистите, интернационално работническо обединение, което при тогавашните условия, естествено, можеше да бъде само тайно обединение, на състоялия се през ноември 1847 г. в Лондон конгрес възложи на долу-подписаните да съставят предназначена за публикуване подредбна теоретична и практическа партийна програма. Така възникна следващият по-долу «Манифест», чийто ръкопис бе изпратен за отпечатване в Лондон няколко седмици преди Февруарската революция². Обнародван най-напред на немски, той претърпя на тоя език в Германия, Англия и Америка най-малко дванадесет различни издания. На английски излезе най-напред през 1850 г. в Лондон в «Red Republican», преведен от мис Хелън Макфърлейн, а след това през 1871 г. в най-малко три различни превода в Америка. На френски за пръв път излезе в Париж малко преди Юнското въстание от 1848 г., а неотдавна — в нийоркския «Le Socialiste». Подготвя се нов превод. На полски излезе в Лондон малко след първото му немско издание. На руски — в Женева през шестдесетте години. На датски бе преведен също наскоро след излизането му.

Колкото и много да са се изменили условията през последните двадесет и пет години, развитите в този «Манифест» най-общи основни принципи си остават, общо взето, и днес напълно правилни. Тук-таме нещо би трябвало да се поправи. Практическото приложение на тези основни принципи — както се заявява в самия «Манифест» — навсякъде и всякога ще зависи от съществуващите исторически условия и затова в него изобщо не се придава особено значение на революционните мерки, предложени в края на II раздел. Днес този пасаж в много отношения би гласял другояче. При грамадното развитие на едрата

индустрия през последните двадесет и пет години и зсилвашото се наред с него партийно организиране на работническата класа, при придобития практически опит най-напред ст Февруарската революция, а след това още повече от Парижката комуна, когато пролетариатът за пръв път държа политическата власт в течение на два месеца, днес тази програма на места е остаряла. Комуната поспециално доказва, че «работническата класа не може просто да завладее готовата държавна машина и да я постави в движение за своите собствени цели». (Вж. «Гражданската война във Франция. Възвание на Генералния съвет на Международната работническа асоциация», немско издание, с. 19, където това е разгрито по-широко)³. Освен това от само себе си се разбира, че критиката на социалистическата литература е за днешно време непълна, тъй като стига само до 1847 г.; също и бележките за позицията на комунистите към различните опозиционни партии (раздел IV), макар в основните си линии да са правилни и днес, все пак за практическото им осъществяване са вече остарели, защото политическото положение се е променило напълно и историческото развитие премахна от световната сцена повечето от изброените там партии.

Впрочем «Манифест» е исторически документ, който, смятаме, че нямаме вече право да променяме. Едно по-късно издание може би ще бъде съпроводено с увод, обхващащ периода от 1847 г. до днес; настоящото издание дойде за нас толкова неочаквано, че нямахме време да направим това.

Лондон, 24 юни 1872 г.

Карл Маркс   Фридрих Енгелс

Карл Маркс и Фридрих Енгелс.
Съчинения. Т. 18, с. 90—91.

Предговор [към второто руско издание]

Първото руско издание на «Манифест на Комунистическата партия» в превод на Бакунин излезе в началото на 60-те години⁴ в печатницата на «Колоколъ». По онова време в Западна Европа едно *руско* издание на «Манифест» можеше да изглежда само като литературен куриоз. Днес такова схващане е вече невъзможно.

Колко ограничена територия заемаше тогава (декември 1847 г.) пролетарското движение най-ясно показва последната глава на «Манифест»: «Позицията на комунистите към различните опозиционни партии в отделните страни». Защото в нея липсват именно Русия и Съединените щати. Това беше времето, когато Русия беше последният голям резерв на целокупната европейска реакция и когато в Съединените щати поглъщаха чрез емиграцията излишните сили на европейския пролетариат. Двете страни снабдяваха Европа със суровини и същевременно бяха пазари за пласиране на нейните индустриални произведения. Така че и двете страни по един или друг начин бяха тогава опора на съществуващия в Европа строй.

Колко съвсем друго е положението днес! Именно европейската имиграция даде на Северна Америка възможност за гигантско земеделско производство, чиято конкуренция разклаща самите основи на европейската поземлена собственост — както едрата, тъй и дребната. Освен това тази имиграция позволи на Съединените щати да експлоатират своите огромни индустриални източници с такава енергия и в такъв размер, че те за кратко време неизбежно ще сложат край на индустриалния монопол на Западна Европа и по-специално на Англия. Тези две обстоятелства от своя страна оказват революционно въздействие върху самата Америка. Дребната и средната поземлена собственост на фермерите — основата на целия ѝ политически

строй — все повече и повече изнемогва под конкуренцията на фермите-гиганти; същевременно в индустриалните области започва да се развива масов пролетариат и баснословна концентрация на капиталите.

Да вземем сега Русия! През революцията от 1848—1849 г. не само европейските монарси, но и европейските буржоа виждаха в руската намеса единственото спасение от пролетариата, който току-що беше започнал да се пробужда. Царят беше провъзгласен за шеф на европейската реакция. Днес той е военнопленник на революцията в Гатчина, а Русия е авангардът на революционното движение в Европа.

«Комунистически манифест» имаше за задача да въведе предстоящата неизбежна гибел на съвременната буржоазна собственост. Но в Русия виждаме, че при бързо процъфтяващото капиталистическо търгашество и едва сега развиващата се буржоазна поземлена собственост по-голямата част от земята е в общинно владение на селяните. Пита се сега: може ли руската община, една макар и вече силно разрушена форма на първобитното общо владение на земята, да премине направо във висшата, комунистическата форма на общо владение. Или, напротив, тя най-напред трябва да премине през същия процес на разпадане, който е присъщ на историческото развитие на Запада?

Единственият възможен днес отговор на този въпрос е следният: ако руската революция стане сигнал за пролетарска революция на Запад, така че двете взаимно да се допълнят, тогава сегашната руска общинна собственост върху земята може да послужи за изходна точка на едно комунистическо развитие.

Лондон, 21 януари 1882 г.

Карл Маркс Фридрих Енгело

Карл Маркс и Фридрих Енгелс.
Съчинения. Т. 19, с. 307—308.

M a n i f e s t

der

Kommunistischen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

Proletariat aller Länder vereinigt Euch!

London.

Gebrudt in der Office der „Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter“
von J. C. Burgbar.

46, LIVERPOOL STREET, BISHOPSGATE.

ЦѢНА 60 СТ.

МАНИФЕСТЪТЪ
НА
КОММУНИСТИЧЕСКАТА
ПАРТИЯ

ОТЪ
КАРЛА МАРКСА
и
ФРИДРИХА ЕНГЕЛСА

Преводъ отъ русското издание на 1882 г.

РУСЕ

Скоропечатницата на Спиро Гулабчие
1891

Заглавна страница на първото българско издание
на «Манифест на Комунистическата партия» — 1891 г.

Предговор [към немското издание от 1883 г.]

За съжаление аз трябва сам да подпиша предговора към това издание. Маркс, човекът, на когото цялата работническа класа в Европа и Америка дължи повече, отколкото на когото и да било друг, почива в гробищата на Хайгейт и на гроба му вече расте първата трева. След неговата смърт вече съвсем не може да става дума за преработване или допълване на «Манифест». За това смятам за толкова по-необходимо още веднъж да изтъкна изрично тук следното:

Основната мисъл, която преминава през целия «Манифест» — че икономическото производство и по необходимост произтичащата от него обществена структура на всяка историческа епоха образуват основата на политическата и интелектуалната материя на тази епоха; че съобразно с това (след разлагането на първобитното общинно земевладение) цялата история е била история на класови борби, борби между експлоатиранни и експлоатиращи, потиснати и господстващи класи на различни степени на общественото развитие, и че тази борба обаче сега е стигнала до такава степен, когато експлоатираната и потиснатата класа (пролетариатът) не може вече да се освободи от експлоатиращата и потискащата я класа (буржоазия), без същевременно да освободи завинаги цялото общество от експлоатация, потисничество и класови борби — тази основна мисъл принадлежи единствено и изключително на Маркс.*

* «До тази мисъл» — пиша аз в предговора към английския превод, «която според мене е призвана да послужи за основа на също такъв напредък в историческата наука, какъвто Дарвиновата теория донесе за природознанието, — до тази мисъл ние двамата постепенно се приближавахме доста години преди 1845 г. Доколко аз самостоятелно съм се придвижвал в тази посока, показва моята

Аз вече неведнъж съм казвал това, но тъкмо сега е необходимо то да бъде поставено и пред самия «Манифест».

Лондон, 28 юни 1883 г.

Ф. Енгелс

Карл Маркс и Фридрих Енгелс.
Съчинения. Т. 21, с. 3—4

книга «Положението на работническата класа в Англия». Но когато през пролетта на 1845 г. отново се срещнах с Маркс в Брюксел, той вече беше напълно развил тази мисъл и ми я изложи с почти също тъй ясни думи, както тия, с които съм я формулирал по-горе.» [*Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.*]

Предговор [към английското издание от 1888 г.]

«Манифест» беше публикуван като програма на Съюза на комунистите — първоначално изключително германска, а по-късно международна работническа асоциация, която при политическите условия на европейския континент преди 1848 г. неизбежно трябваше да бъде тайна организация. На конгреса на Съюза, който се състоя през ноември 1847 г. в Лондон, на Маркс и Енгелс беше възложено да подготвят обнародването на една пълна теоретична и практическа партийна програма. Написан на немски език, ръкописът беше изпратен за отпечатване в Лондон през януари 1848 г., няколко седмици преди френската революция от 24 февруари. Френски превод беше издаден в Париж малко преди Юнското въстание от 1848 г. Първият английски превод, направен от мис Хелън Макфърлейн, излезе през 1850 г. в издавания от Джордж Джулиън Харни лондонски вестник «Red Republican». Публикувани бяха и едно датско, и едно полско издание.

Поражението на парижкото Юнско въстание от 1848 г. — тази първа голяма битка между пролетариата и буржоазията — временно пак изтича на заден план социалните и политическите искания на европейската работническа класа. Оттогава насам борбата за власт пак се водеше — както по времето преди Февруарската революция — само между различни групи от класата на собствениците; работническата класа беше ограничена само с борба за свобода на политическо действие и с позицията на крайно ляво крило на радикалната част от средното съсловие. Там, където продължаваха да дават признаци на живот самостоятелни пролетарски движения, те биваха безмилостно потъпквани. Така пруската полиция надуши Централния комитет на Съюза на комунистите, седалището на който тогава беше в Кьолн. Членовете му бяха

арестувани и след 18-месечен затвор през октомври 1852 г. бяха изправени пред съда. Този прочут «Кьолнски процес на комунистите» продължи от 4 октомври до 12 ноември; седем от подсъдимите бяха осъдени на крепостен затвор от три до шест години. Веднага след присъдата останалите на свобода членове формално разтуриха Съюза. Що се отнася до «Манифест», изглеждаше, че оттук нататък той е обречен на забрава.

Когато европейската работническа класа отново събра достатъчно сили за нова атака срещу господстващата класа, възникна Международната работническа асоциация. Но тази асоциация, която беше основана с точно определената цел да сплоти целия готов за борба пролетариат в Европа и Америка в една-единствена организация, не можеше веднага да прокламира изложените в «Манифест» основни принципи. Интернационалът трябваше да има програма, достатъчно широка, за да бъде приемлива и за английските трейджюни, и за френските, белгийските, италианските и испанските привърженици на Прудон, и за ласалианците* в Германия. Маркс, който изготви тази програма така, че тя да задоволи всички тези партии, имаше пълно доверие в интелектуалното развитие на работническата класа, развитие, което неизбежно трябваше да дойде в резултат на съвместните действия и на взаимната размяна на мнения. Събитията и перипетиите на борбата против капитала, пораженията още повече, отколкото победите, не можеха да не доведат хората до осъзнаването на безрезултатността на разните им обикнати знахарства, не можеха да не проправят пътя към едно по-пълно разбиране на истинските предпоставки за освобождението на работническата класа. И Маркс имаше право. Когато през 1874 г. Интернационалът се разпадна, работниците бяха вече много по-други, отколкото при основаването му през 1864 г. Прудонизмът във Франция, ласалианството в Германия бяха на умиране и дори консервативните английски трейджюни — макар че повечето от тях отдавна вече бяха скъсали връзката с Интернационала — постепенно се приближаваха до момента, когато

* Самият Ласал винаги ни е заявявал, че е ученик на Маркс и като такъв стои на почвата на «Манифест». Но в своята публична агитация през 1862—1864 г. той не отиде по-далеч от искането за производителни кооперации с държавни кредити.

техният председател можа да заяви от тяхно име миналата година в Суонси: «Континенталният социализъм вече не ни плаши.»⁶ Наистина: принципите на «Манифест» бяха получили значително разпространение сред работниците от всички страни.

По този начин и самият «Манифест» пак излезе на преден план. От 1850 г. насам неговият немски текст беше многократно преиздаван в Швейцария, Англия и Америка. През 1872 г. той беше преведен на английски, и то в Ню Йорк, където преводът беше отпечатан във «Woodhull & Claflin's Weekly». Въз основа на тази английска редакция в нюйоркския «Le Socialiste» бе направен и отпечатан и френски превод. Оттогава в Америка са издадени още най-малко два английски превода, повече или по-малко изопачени, един от които беше препечатан в Англия. Първият руски превод, направен от Бакунин, беше издаден към 1863 г. в печатницата на Херценовия «Колоколъ» в Женева, а втори руски превод на героичната Вера Засулич⁶ беше издаден през 1882 г. пак в Женева. Ново датско издание се появи в «Social, demokratisk Bibliotek» в Копенхаген през 1885 г.; нов френски превод — в парижкия «Le Socialiste» през 1886 г.⁷ По последното издание беше подготвен и през 1886 г. издаден в Мадрид испански превод. Броят на немските издания не може да бъде точно посочен, общо те бяха най-малко дванадесет. Един превод на арменски език, който трябваше да излезе преди няколко месеца в Константинопол, не видя бял свят, защото, както ми съобщиха, издателят нямал смелостта да пусне книга, на която стои името на Маркс, а пък преводачът отказал да я представи за свое съчинение. За други преводи на други езици аз наистина съм чувал, но не съм ги виждал. Така че историята на «Манифест» до голяма степен отразява историята на съвременното работническо движение; сега той е без съмнение най-широко разпространеното, най-интернационалното съчинение на цялата социалистическа литература, обща програма, призната от милиони работници от Сибир до Калифорния.

И все пак, когато го пишехме, ние не можехме да го наречем *социалистически* манифест. Под социалисти през 1847 г. разбираха, от една страна, привържениците на различните утолични системи: оуенистите в Англия, фурниеристите във Франция, като и едните, и другите вече се бяха изродили в постепенно измиращи секти; от друга

страна, разните социални знахари, които обещаваха с бсевъзможни кърпежи да премахнат всички обществени недъзи, без каквато и да било опасност за капитала и печалбата. И в двата случая това бяха хора, които стояха извън работническото движение и диреха подкрепа по-скоро при «образованите» класи. А онази част от работническата класа, която се беше убедила в безрезултатността на чисто политическите преврати и настояваха за необходимостта от пълно преустройство на обществото, тогава се наричаха комунисти. Това беше още суров, недоद्याн, чисто инстинктивен комунизъм; но той напипваше най-същественото и беше достатъчно силен сред работническата класа, за да създаде утопичния комунизъм: във Франция — комунизма на Кабе, в Германия — комунизма на Вайтлинг. Тъй че през 1847 г. социализмът беше движение на средната класа, а комунизмът — движение на работническата класа. Социализмът, поне на континента, «имаше достъп в салоните»; с комунизма беше тъкмо обратното. А тъй като ние още от самото начало смятахме, че «освобождението на работническата класа трябва да бъде дело на самата работническа класа», за нас не можеше да има никакво съмнение кое от двете имена трябваше да изберем. Нещо повече — оттогава насам никога не ни е минавало през ума да се отричаме от него.

Макар че «Манифест» беше работа на двама ни, все пак смятам за свой дълг да изтъкна, че основната мисъл, която образува неговата ядка, принадлежи на Маркс. Тази мисъл се състои в следното: през всяка историческа епоха господстващият начин на икономическо производство и размяна и по необходимост произтичащата от него обществена структура образуват основата, върху която се изгражда политическата и интелектуалната история на дадената епоха, и че само като се изхожда от тази основа, може да бъде обяснена и самата епоха; съобразно с това цялата история на човечеството (от разлагането на първобитното родово общество с неговото общинно владение на земята) е история на класови борби. Борби между експлоатиращи и експлоатирани, господстващи и потиснати класи; историята на тези класови борби представлява процес на развитие, при който сега е достигнато такова равнище, когато експлоатираната и потиснатата класа — пролетариатът — не може да постигне освобождението си от игото на експлоатиращата и господстваща

класа — буржоазията, — без същевременно да освободи веднъж завинаги цялото общество от всякаква експлоатация и потисничество, от всякакви класови различия и класови борби.

До тази мисъл — която според мен е призвана да послужи за основа на също такъв напредък в историческата наука, какъвто Дарвиновата теория донесе за природознанието, — до тази мисъл ние двамата постепенно се приближавахме доста години преди 1845 г. Доколкото аз самостоятелно съм се придвижвал в тази посока показва моята книга «Положението на работническата класа в Англия»*. Но когато през пролетта на 1845 г. отново се срещнах с Маркс в Брюксел, той вече беше напълно развил тази мисъл и ми я изложи с почти също тъй ясни думи, както тия, с които съм я формулирал по-горе.

От нашия общ предговор към немското издание от 1872 г. цитирам следното:

«Колкото и много да са се изменили условията през последните двадесет и пет години, развитите в тоя «Манифест» най-общи основни принципи си остават, общо взето, и днес напълно правилни. Тук-там не нещо би трябвало да се поправи. Практическото приложение на тия основни принципи — както се заявява в самия «Манифест» — навсякъде и всякога ще зависи от съществуващите исторически условия и затова в него изобщо не се придава особено значение на революционните мерки, предложени в края на II раздел. Днес този пасаж в много отношения би гласял другояче. При грамадното развитие на едрата индустрия през последните двадесет и пет години и засилващото се наред с него партийно организиране на работническата класа, придобития практически опит най-напред от Февруарската революция, а след това още повече от Парижката комуна, когато пролетариатът за пръв път държа политическата власт в течение на два месеца, днес тази програма на места е остаряла. Особено Комуната доказва, че «работническата класа не може просто да завладее готовата държавна машина и да я постави в движение за своите собствени цели.» (Вж. «The Civil War in France; Adress of the General Council of the In-

* The Condition of the Working Class in England in 1844. By Frederick Engels. Translated by Florence K. Wischnewetzky. New York Lovell — London. W. Reeves, 1888.

ternational Working-men's Association». London, Truelove, 1871, p. 15), където тази мисъл е развита по-пълно⁸. Освен това от само себе си се разбира, че критиката на социалистическата литература е днес непълна, тъй като стига само до 1847 г.; също и бележките за позицията на комунистите към различните опозиционни партии (раздел IV), макар в основните си линии да са правилни и днес, все пак за практическото им осъществяване са вече остарели, защото политическото положение се е променило напълно и историческото развитие премахна от световната сцена повечето от изброените там партии.

Впрочем «Манифест» е исторически документ, който смятаме, че нямаме вече право да променяме.

Настоящият превод е направен от господин Семюъл Мур, преводача на по-голямата част от «Капиталът» на Маркс. Ние го прегледахме заедно, а аз добавих няколко обяснителни бележки под линия от исторически характер.

Лондон, 30 януари 1888 г.

Фридрих Енгелс

Карл Маркс и Фридрих Енгелс.
Съчинения. Т. 21, с. 361—368.

Предговор [към немското издание от 1890 г.]

След написването на горните редове⁹ пак стана необходимо ново немско издание на «Манифест», а и със самия «Манифест» се случиха най-различни неща, които трябва да бъдат споменати тук.

Втори руски превод — от Вера Засулич — излезе през 1882 г. в Женева; предговорът към него беше написан от Маркс и мене. За съжаление аз загубих ръкописа на немския оригинал, така че съм принуден да правя обратен превод от руски, от което работата съвсем не печели¹⁰. Този предговор гласи:

«Първото руско издание на «Манифест на Комунистическата партия» в превод на Бакунин излезе в началото на 60-те години в печатницата на «Колоколъ». По онова време в Западна Европа едно руско издание на «Манифест» можеше да изглежда само като литературен куртиз. Днес такова схващане е вече невъзможно.

Колко ограничена област на разпространение имаше тогава (декември 1847 г.) пролетарското движение най-ясно показва последната глава на «Манифест» «Позицията на комунистите към различните опозиционни партии в отделните страни». Защото в нея липсват именно Русия и Съединените щати. Това беше времето, когато Русия беше последният голям резерв на целокупната европейска реакция и когато Съединените щати поглъщаха чрез емиграцията излишните сили на европейския пролетариат. Двете страни снабдяваха Европа със суровини и същевременно бяха пазари за пласиране на нейните индустриални произведения. Така че и двете страни по един или друг начин бяха опора на съществуващия в Европа строй.

Колко съвсем друго е положението днес! Именно европейската имиграция даде на Северна Америка възможност

за гигантско земеделско производство, чиято конкуренция разклаща самите основи на европейската поземлена собственост — както едрата, тъй и дребната. Освен това тази имиграция позволи на Съединените щати да експлоатират огромни индустриални източници с такава енергия и в такъв размер, че те за кратко време неизбежно ще сложат край на индустриалния монопол на Западна Европа и по-специално на Англия. Тези две обстоятелства от своя страна оказват революционно въздействие върху самата Америка. Дребната и средната поземлена собственост на фермерите — основата на целия ѝ политически строй — все повече и повече изнемогва под конкуренцията на фермите-гиганти; същевременно в индустриалните области започва да се развива масов пролетариат и баснословна концентрация на капиталите.

Да вземем сега Русия! През революцията от 1848—1849 г. не само европейските монарси, но и европейските буржоа виждаха в руската намеса единственото спасение от пролетариата, който току-що беше започнал да се пробужда. Царят беше провъзгласен за шеф на европейската реакция. Днес той е военнопленник на революцията в Гатчина, а Русия е авангардът на революционното движение в Европа.

«Комунистически манифест» имаше за задача да възвести предстоящата неизбежна гибел на съвременната буржоазна собственост. Но в Русия виждаме, че при бързо процъфтяващото капиталистическо търгашество и едва сега развиващата се буржоазна поземлена собственост по-голямата част от земята е в общинно владение на селяните. Пита се сега: може ли руската община, една макар и вече силно разрушена форма на първобитното общо владение на земята; да премине направо във висшата, комунистическата форма на земевладение? Или, напротив, тя най-напред трябва да премине същия процес на разпадане, който е присъщ на историческото развитие на Запада?

Единственият възможен днес отговор на този въпрос е следният: ако руската революция стане сигнал за работническа революция на Запад, така че двете взаимно да се допълнят, тогава сегашната руска обща собственост върху земята може да послужи за изходна точка на едно комунистическо развитие.

Лондон, 21 януари 1882 г.»

По същото време в Женева излезе нов полски превод. «Manifest komunistyczny».

По-късно излезе нов датски превод в «Socialdemokratisk Bibliotek». Kjøbenhavn, 1885. За съжаление този превод не е съвсем пълен; някои съществени пасажии, които, изглежда, са създали трудност на преводача, са пропуснати, а и изобщо тук-там се забелязват следи на небрежност, които толкова по-неприятно бият на очи, защото по самата работа личи, че при малко повече грижливост преводачът би могъл да даде отличен превод.

През 1886 г. излезе нов френски превод в парижкия «Le Socialiste»; той е най-добрият от излезлите досега преводи.

По този превод същата година бе публикуван испански превод — най-напред в мадридския «El Socialista», а след това в отделна брошура «Manifiesto del Partido Comunista», por Carlos Marx y F. Engels. Madrid, Administration de «El Socialista», Hernán Cortés 8.

За курьоз ще спомена още, че в 1887 г. на един константинополски издател бил предложен ръкописът на един арменски превод; но добрият човечец нямал смелостта да отпечата нещо, на което стои името на Маркс, и сметнал, че ще бъде по-добре преводачът да посочи себе си за автор, но той отказал.

След като в Англия беше преиздаван ту един, ту друг американски превод — кой повече, кой по-малко неточен, — най-сетне през 1888 г. излезе един автентичен превод. Той е направен от моя приятел Семюъл Мур, а преди даването му под печат беше още веднъж прегледан от нас двамата. Заглавието му е «Manifesto of the Communist Party», by Karl Marx and Frederick Engels. Authorized English Translation, edited and annotated by Frederick Engels, 1888. London, William Reeves, 185 Fleet St. E. C. Някои от бележките в това английско издание са влезли и в настоящото издание.

«Манифест» има своя собствена съдба. Поздравен възторжено при появата си от още малобройния тогава авангард на научния социализъм (както доказват посочените в първия предговор преводи), той скоро беше изтикан на заден план от реакцията, започнала след поражението на парижките работници през юни 1848 г., и в края на краищата «на законно основание» беше обявен въвн от закона в резултат от осъждането на кьолнските комунисти през

ноември 1852 г. След като от обществената сцена изчезна датиращото от Февруарската революция работническо движение, на заден план мина и «Манифест».

Когато европейската работническа класа отново достатъчно заякна за ново настъпление срещу властта на господстващите класи, възникна Международната работническа асоциация. Тя имаше за цел да спои цялото борческо работничество в Европа и Америка в една голяма армия. Затова тя не можеше да *изхожда непосредствено* от изложените в «Манифест» основни принципи. Тя трябва да има програма, която да не затваря вратата за английските трейдюниони, за френските, белгийските, италианските и испанските прудонисти и германските ласалианци*. Маркс написа проекта за тази програма — уводната част към устава на Интернационала¹¹, с такова майсторство, което признаха дори Бакунин и анархистите. Маркс беше напълно уверен в крайната победа на изложените в «Манифест» принципи, като напълно се осланяше на интелектуалното развитие на работническата класа, което по необходимост трябваше да последва от съвместното действие и от обсъждането. Събитията и перипетията на борбата против капитала — пораженията още повече, отколкото победите — не можеха да не покажат на борещите се безрезултатността на досегашните им вселечебни средства и да не направят умовете им по-възприемчиви за основно вникване в истинските условия за освобождението на работниците. И Маркс имаше право. Работническата класа от 1874 г., при разтурянето на Интернационала, беше съвсем различна от тази през 1864 г., при основаването му. Прудонизмът в романските страни и специфичното ласалианство в Германия бяха на умиране и дори тогавашните ултраконсервативни английски трейдюниони постепенно се приближаваха до момента, когато председателят на техния конгрес в Суонси през 1887 г. можеше да каже от тяхно име: «Континенталният социализъм вече не ни плаши.» Този континентален социализъм, който през 1887 г.

* Самият Ласал пред нас винаги се обявяваше за «ученик» на Маркс и като такъв, разбира се, стоеше на почвата на «Манифест». Друго е положението с ония негови последователи, които не отидоха по-далеч от неговото искане за производителни кооперации с държавни кредити и деляха цялата работническа класа на привърженици на държавната помощ и привърженици на самопомощта.

вече беше почти само теорията, изложена в «Манифест». Така че историята на «Манифест» до известна степен отразява историята на съвременното работническо движение след 1848 г. Днес той несъмнено е най-широко разпространеното, най-интернационалното произведение на цялата социалистическа литература, общата програма на много милиони работници от всички страни от Сибир до Калифорния.

И все пак, когато той се появи, ние не можехме да го наречем *социалистически* манифест. През 1847 г. под социалисти разбираха два вида хора. От една страна, привържениците на различните утопични системи, по-специално оуенистите в Англия и фуриеристите във Франция, които две течения още тогава се бяха изродили просто в постепенно измиращи секти. От друга страна, всевъзможните социални знахари, които с различните си вселечебни средства и с всевъзможни кърпежи искаха да премахнат обществените недъзи, без да накърнят най-малко капитала и печалбата. И в двата случая това бяха хора, които стояха извън работническото движение и диреха подкрепа по-скоро от «образованите» класи. Обратно, онази част от работниците, които, убедили се в безрезултатността на чисто политическите преврати, искаха коренно преустройство на обществото, тези работници тогава се наричаха *комунисти*. Това беше само грубо одялан, само инстинктивен, често доста суров комунизъм; но той беше достатъчно силен, за да създаде две системи на утопичния комунизъм — във Франция «икарийския» комунизъм на Кабе, в Германия комунизма на Вайтлинг. През 1847 г. социализъм означаваше буржоазно движение, а комунизъм — работническо движение. Социализмът, поне на континента, имаше достъп в салоните; с комунизма беше тъкмо обратното. И тъй като ние още тогава много решително бяхме на мнение, че «освобождението на работниците трябва да бъде дело на самата работническа класа», нито за миг не се поколебахме кое от двете имена да изберем. И оттогава никога не ни е минавало през ума да се откажем от него.

«Пролетарии от всички страни, съединявайте се!» Само малко гласове се отзоваха, когато отправихме този призив в света преди ето вече 42 години, в навечерието на парижката революция — първата, в която пролетариатът излезе със собствени искания. Но на 28 септември 1864 г. пролетарии от повечето западноевропейски страни се

обединиха в славната покойна Международна работническа асоциация. Нанстина самният Интернационал живя само девет години. Но че основаният от него вечен съюз на пролетариите от всички страни още живее и дори е станал по-здрав откогато и да било — това най-добре показва тъкмо днешният ден. Защото днес, когато пиша тези редове, европейският и американският пролетариат прави боен преглед на своите бойни сили, за пръв път мобилизирани като *една* армия, под *едно* знаме и за *една* най-близка цел: за установен със закон осемчасов нормален работен ден, който бе прокламиран още от Женевския конгрес на Интернационала през 1866 г. и повторно от Парижкия работнически конгрес през 1889 г. А гледката на днешния ден ще покаже на капиталистите и земевладелците от всички страни, че пролетариите от всички страни днес действително са се съединили.

Да можеше само Маркс да застане до мене, за да види това със собствените си очи!

Лондон, 1 май 1890 г.

Ф. Енгелс

Карл Маркс и Фридрих Енгелс.
Съчинения. Т. 22, с. 53—60.

Предговор [към второто полско издание от 1892 г.]

Фактът, че е станало необходимо ново полско издание на «Комунистически манифест», дава повод за разни размишления.

Най-напред трябва да се отбележи, че напоследък «Манифест» стана донякъде мерило за развитието на едрата индустрия на европейския континент. Колкото повече се разраства в дадена страна едрата индустрия, толкова повече сред работниците от тази страна расте желанието да си изяснят своето положение като работническа класа спрямо собствените класи, разпространява се между тях социалистическото движение и се увеличава търсенето на «Манифест». Така че по броя на разпространените на езика на дадена страна екземпляри от «Манифест» може с доста голяма точност да се определи не само състоянието на работническото движение, но и степента на развитието на едрата индустрия в тази страна.

Поради това новото полско издание на «Манифест» отбелязва решителен напредък на полската индустрия. А не може да има никакво съмнение, че такъв напредък действително е постигнат през десетте години от излизането на последното издание. Кралство Полша, конгресна Полша, стана големият индустриален окръг на Руската империя. Докато руската едра индустрия е разпръсната на различни места — една част край Финския залив, друга част в центъра (Москва и Владимир), трета — покрай Черно и Азовско море и т. н., полската едра индустрия е съсредоточена на сравнително малко пространство и изпитва произтичащите от тази концентрация изгоди и недостатъци. Конкуриращите руски фабриканти признаха изгодите, когато поискаха защитни мита срещу Полша, въпреки горещото си желание да превърнат поляците в руси. Недостатъците — за полските фабриканти и за рус-

кото правителство — се проявяват в бързо разпространение на социалистическите идеи сред полските работници и в увеличаващото се търсене на «Манифест».

Но бързото развитие на полската индустрия, която надмина руската индустрия, от своя страна е ново доказателство за неизчерпаемата жизнена сила на полския народ и нова гаранция за неговото предстоящо национално възстановяване. А възстановяването на една независима, силна Полша е дело, което засяга не само поляците, а и всички нас. Искрено интернационално сътрудничество между европейските нации е възможно само ако всяка от тези нации е напълно автономна в собствения си дом. Революцията от 1848 г., която под пролетарско знаме накара пролетарски борци да вършат в последна сметка само работата на буржоазията, осъществи чрез изпълнителите на нейното завещание Луи Бонапарт и Бисмарк независимостта на Италия, Германия и Унгария; но Полша, която от 1792 г. насам е направила за революцията повече, отколкото тези страни, взети заедно — Полша бе предоставена сама на себе си, когато през 1863 г. падна под десеторно превъзхождащите я руски сили. Шляхтата не може нито да защити, нито да извоюва отново независимостта на Полша; буржоазията днес е най-малкото равнодушна към тази независимост. И все пак тя е необходимост за хармоничното сътрудничество на европейските нации. Тя може да бъде извоювана само от младия полски пролетариат и в неговите ръце тя ще бъде добре запазена. Защото за работниците от цяла останала Европа независимостта на Полша е също тъй необходима, както и за самите полски работници.

Лондон, 10 февруари 1892 г.

Ф. Енгелс

Карл Маркс и Фридрих Енгелс.
Съчинения. Т. 22, с. 280—290.

Към италианския читател [Предговор към италианското издание от 1893 г.]

Публикуването на «Манифест на Комунистическата партия» почти съвпада с 18 март 1848 г., с революциите в Милано и Берлин, които бяха въоръжени въстания на две нации, от които едната се намира в центъра на европейския континент, а другата — в центъра на средиземноморските страни; две нации, които дотогава поради териториалната си разпокъсаност и вътрешните си ежби бяха отслабени и поради това попаднали под чуждо господство. Докато Италия беше подчинена на австрийския кайзер, Германия, макар и косвено, трябваше да търпи не по-малко осезателното иго на царя на всички руси. В резултат на събитията от 18 март 1848 г. Италия и Германия бяха освободени от този позор; и ако тези две велики нации през периода от 1848 г. до 1871 г. бяха възстановени и повече или по-малко им бе върната самостоятелността, това стана, както каза Карл Маркс, защото същите хора, които бяха смазали революцията от 1848 г., по-късно против волята си станаха изпълнители на нейното завещание.

Тази революция тогава навсякъде беше дело на работническата класа; именно работническата класа издигаше барикадите и рискуваше живота си.

Само парижките работници имаха решителното намерение, като съборят правителството, да съборят и буржоазния строй. Но макар и добре да съзнаваха неизбежния антагонизъм, който съществуваше между тяхната собствена класа и буржоазията — нито стопанският напредък на страната, нито духовното развитие на френските работнически маси бяха достигнали онази степен, която би направила възможно преустройството на обществото. Затова в последна сметка капиталистическата класа прибра плодовете на революцията. В другите страни — в Италия, Германия, Австрия и Унгария — работниците от самото начало не правиха нищо друго освен да доведат буржоазията на власт. Но в никоя страна господството на буржоазията не е възможно без национална независимост.

мост. Така че революцията от 1848 г. трябваше да доведе до обединението и независимостта на ония нации, които дотогава бяха лишени от тях: Италия, Германия и Унгария; когато му дойде времето, Полша ще ги последва.

Следователно при все че революцията от 1848 г. не беше социалистическа революция, тя все пак проправи пътя за социалистическата революция, подготви почвата за нея. С развитието на едрата индустрия във всички страни буржоазният строй създаде през последните 45 години навсякъде многоброен, здраво сплотен и силен пролетариат; сам породил, да си послужим с един израз от «Манифест», своите собствени гробокопачи. Без възстановяване на независимостта и единството на всяка европейска нация не би могло да се осъществи нито интернационалното обединение на пролетариата, нито спокойното, разумно сътрудничество на тези нации за постигането на общи цели. Опитайте се да си представите общо интернационално действие на италианските, унгарските, германските, полските и руските работници при политическите условия от преди 1848 г.!

Тъй че битките от 1848 г. не бяха напразни; също така не бяха напразни 45-те години, които ни делят от този революционен период. Плодовете му съзряват и аз бих искал само публикуването на този италиански превод на «Манифест» да бъде добро предзнаменование за победата на италианския пролетариат, също както публикуването на оригинала беше добро предзнаменование за международната революция.

«Манифест» съвсем справедливо оценява революционната роля, която капитализмът е играл в миналото. Първата капиталистическа нация беше Италия. Краят на феодалното средновековие и настъпването на съвременната капиталистическа ера са отбелязани с една грандиозна фигура: италианеца Данте — последния поет на Средновековието и същевременно първия поет на новото време. Днес, както около 1300 г., настъпва нова историческа ера. Ще ни даде ли Италия новия Данте, който ще възвести часа на раждането на пролетарската ера?

Лондон, 1 февруари 1893 г.

Фридрих Енгелс

Handwritten header text, likely a title or date, written in a cursive script.

Main body of handwritten text, consisting of several lines of cursive script, possibly a list or a series of notes.

Единствена пазена ръкописна страница на «Манифест...»
(Първите два реда са писани от Жени Марке)

Манифест на Комунистическата партия

Един призрак броди из Европа — призракът на комунизма. Всички сили на стара Европа са се съюзили за свещена хайка срещу тоя призрак: папата и царят, Метерних и Гизо, френските радикали и германските полицаи.

Къде има опозиционна партия, която да не е била охуляна от своите намиращи се на власт противници като комунистическа? Къде има опозиционна партия, която да не е отвърщала както на по-напредничавите хора от опозицията, така и на своите реакционни противници с дамгосващото обвинение в комунизъм?

От този факт произтичат две неща.

Комунизмът бива вече признаван като сила от всички европейски сили.

Крайно време е вече комунистите открито да изложат пред целия свят своите възгледи, своите цели, своите стремежи и на приказките за призрака на комунизма да противопоставят един манифест на самата партия.

За тази цел в Лондон се събраха комунисти от най-различни националности и съставиха следния «Манифест», който се публикува на английски, френски, немски, италиански, фламандски и датски език.

I

Буржоа и пролетарии*

Историята на всички досегашни общества** е история на класови борби.

Свободен и роб, патриций и плебей, феодал и крепостен селянин, цехов майстор*** и калфа, накратко — потисници и потиснати са се намирали в постоянен антагонизъм един към друг, водили са непрекъсната ту скрита, ту открита борба, борба, която винаги е завършвала с революционно преустройство на цялото общество или с обща гибел на борещите се класи.

В по-раншните исторически епохи почти навсякъде намираме пълно подразделяне на обществото на различни съсловия, многообразно степенуване на различните обществени положения. В древния Рим имаме патриции, конници, плебен, роби; в Средновековието — феодали,

* Под буржоазия се разбира класата на съвременните капиталисти, които притежават средствата за обществено производство и използват наемен труд. Под пролетариат — класата на съвременните наемни работници, която, тъй като не притежават средства за производство, са принудени да продават своята работна сила, за да могат да живеят. *[Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.]*

** Т. е. по-точно казано, цялата история, дошла до нас във формата на писмени източници. В 1847 г. предисторията на обществото — обществената организация, която е предшествовала цялата писана история — беше все още почти съвсем непозната. Оттогава насам Хакстхаузен откри общинното земевладение в Русия, Маурер доказа, че тя е обществената основа, която е била изходната точка в историческото развитие на всички германски племена, и постепенно беше установено, че селски общини със съвместно владение на земята са били първообитната форма на обществото от Индия до Ирландия. Най-после вътрешната организация на това примитивно комунистическо общество в нейната типична форма беше изяснена с Моргановото откритие за истинската същност на рода и за неговото положение в племето, което откритие беше венецът на цялото му изследване. С разпадането на тази първообитна община започва разделянето на обществото на отделни и в края на краищата антагонистични една на друга класи. Аз се опитах да проследя процеса на това разпадане в книгата си «Произход на семейството, частната собственост и държавата», второ издание. Шутгарт, 1886 г. *[Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.]*¹²

*** Цеховият майстор е пълноправен член на цеха, майстор в цеха, а не негов началник. *[Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.]*

васали, цехови майстори, калфя, крепостни селяни, а освен това в почти всяка от тези класи — особено степенуване.

Съвременното буржоазно общество, възникнало из недрата на загиващото феодално общество, не премагна класовите противоречия. То само постави нови класи, нови условия на потисничеството, нови форми на борбата на мястото на старите.

Нашата епоха, епохата на буржоазията, се отличава обаче с това, че тя опрости класовите противоречия. Цялото общество все повече и повече се разделя на два големи враждебни лагера, на две големи, изправени открито една срещу друга класи — буржоазия и пролетариат.

От крепостните на Средновековието произлязоха гражданите на първите градове*, от това съсловие на граждани се развиха първите елементи на буржоазията.

Откриването на Америка и морския път около Африка създадоха ново поприще за възходящата буржоазия. Остиндийският и китайският пазар, колонизирането на Америка, размяната с колонните, умножаването на средствата за размяна и изобщи на стоките придадоха на търговията, на корабоплаването, на индустрията непознат дотогава размах, а с това предизвикаха бързо развитие на революционния елемент в разпадащото се феодално общество.

Дотогавашната феодална или цехова организация на индустрията вече не можеше да задоволи потребностите, които нарастваха с новите пазари. На нейно място се появи манифактурата. Цеховите майстори бяха изтикани от промишленото средно съсловие; разделението на труда между различните корпорации изчезна и бе заменено с разделението на труда в отделната работилница.

Но все повече се разрастваха пазарите, все повече растяха потребностите. И манифактурата вече не можеше да ги задоволи. Тогава парата и машините извършиха революция в индустриалното производство. На мястото на манифактурата се появи съвременната едра индустрия, на мястото на индустриалното средно съсловие се появили индустриалните милионери, шефовете на цели индустриални армии, съвременните буржоа.

* В оригинала «Pfehlbürger» (ист.) селянин с права на гражданин в определен град. *Бълг. ред.*

Едрата индустрия създаде световния пазар, подготвен с откриването на Америка. Световният пазар предизвика колосално развитие на търговията, корабоплаването и сухопътните съобщения. То от своя страна доведе до ново разширение на индустрията и колкото повече се разширяваха индустрията, търговията, корабоплаването, железниците, толкова повече се развиваше буржоазията, толкова повече тя умножаваше своите капитални, изтикваше на заден план всички наследени от Средновековието класи.

Следователно виждаме, че самата съвременна буржоазия е продукт на дълго развитие, на редица преврати в начина на производство и размяна.

Всеки от тези стадии в развитието на буржоазията се придружаваше от съответен политически напредък. Потиснато съсловие при господството на феодалите, въоръжена и самоуправляваща се асоциация в комуната*, тук — независима градска република**, там — трето, данъкоплатно съсловие на монархията***, след това през време на манифактурата — противовес на аристокрацията в съсловната или в абсолютната монархия, главна основа на големите монархии изобщо — буржоазията най-после, след създаването на едрата индустрия и на световния пазар, си извоюва изключителното политическо господство в съвременната представителна държава. Съвременната държавна власт е само комитет, който управлява общите работи на цялата буржоазна класа.

Буржоазията изигра в историята извънредно революционна роля.

Навсякъде, където дойде на власт, буржоазията раз-

* «Комуни» се наричали възникналите във Франция градове, дори още преди да са били извоювали от своите феодали и майстори местно самоуправление и политически права като «трето съсловие». Общо казано, тук като типична страна за икономическото развитие на буржоазията е взета Англия, а като типична страна за нейното политическо развитие — Франция. [*Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.*]

Така градските жители на Италия и Франция наричали своите градски общини, след като откупили или извоювали от своите феодали първите права на самоуправление. [*Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.*]

** В английското издание от 1888 г. тук следват думите: «(както в Италия и Германия)». *Ред.*

*** В английското издание от 1888 г. тук следват думите: «(както във Франция)». *Ред.*

руши всички феодални, патриархални, идилични отношения. Тя безмилостно разкъса пъстрите феодални връзки, които връзваха човека за неговите естествени повелители, и не остави никаква друга връзка между хората освен голия интерес, безсърдечното «плащане в брой». Тя удави в ледената вода на егоистичната сметка свещения трепет на религиозния екстаз, на рицарското въодушевление, на еснафската сантименталност. Тя превърна личното достойнство в разменна стойност и на мястото на безбройните дарени и придобити свободи постави само една свобода — безсъвестната свобода на търговията. С една дума, забулената с религиозни и политически илюзии експлоатация тя замени с откритата, безсрамна, пряка и бездушна експлоатация.

Буржоазията свали свещения ореол от всички видове дейност, смятани досега за почтени и гледани с благоговееен трепет. Тя превърна лекаря, юриста, попа, поета, човека на науката в свои платени наемни работници.

Буржоазията смъкна от семейните отношения трогателно-сантименталното було и ги сведе до чисто парични отношения.

Буржоазията разкри, че бруталната проява на сила в Средновековието, от която реакцията толкова много се възхищава, е намирала своето естествено допълнение в най-голямата леност. Едва буржоазията доказва какво може да постигне дейността на хората. Тя сътвори чудеса, съвсем различни от египетските пирамиди, римските водопроводи и готическите катедрали; тя извърши походи, съвсем различни от преселението на народите и кръстоносните походи.

Буржоазията не може да съществува, ако непрекъснато не революционизира средствата за производство, значи и производствените отношения, значи и всички обществени отношения. Неизменното запазване на стария начин на производство е било, напротив, първото условие за съществуване на всички предишни индустриални класи. Постоянни преврати в производството, непрекъснато разтърсване на всички обществени отношения, вечна несигурност и движение отличават буржоазната епоха от всички други епохи. Всички застинанали, заръждавели отношения заедно с придружаващите ги осветени от векове представи и възгледи се рушат, всички новосъздадени остаряват още преди да се вкостенят. Всичко съсловно и застояло се изпарява,

всичко свято се осквернява и хората най-после са принудени да погледнат с трезви очи своето положение в живота, своите взаимни отношения.

Нуждата от все по-широк пласмент на нейните продукти гони буржоазията по цялото земно кълбо. Тя навсякъде трябва да проникне, навсякъде да се настани, навсякъде да установява връзки.

Чрез експлоатацията на световния пазар буржоазията превърна производството и потреблението на всички страни в космополитически. За голямо огорчение на реакционерите тя изтръгна изпод нозете на индустрията националната почва. Старинните национални отрасли на индустрията са унищожени и се унищожават с всеки изминат ден. Изтикваат ги нови индустрии, чието въвеждане става въпрос на живот за всички цивилизовани нации — индустрии, които преработват вече не местни суровини, а суровини от най-далечни зони и фабрикатите на които се употребяват не само в дадената страна, но и във всички части на света. На мястото на старите, задоволявани с местни продукти потребности, се появяват нови, за задоволяването на които са необходими продуктите на най-далечни страни и най-различни климати. На мястото на старото местно и национално самозадоволяване и затвореност се появява всестранна размяна и всестранна зависимост на нациите една от друга. Това важи както за материалното, така и за духовното производство. Духовните произведения на отделните нации стават общо достояние. Националната едностранчивост и ограниченост стават все повече невъзможни и от многото национални и местни литератури се образува една световна литература.

С бързото усъвършенствуване на всички средства за производство, с безкрайно улеснените съобщения буржоазията въвлича в цивилизацията всички нации, включително и най-варварските. Ниските цени на нейните стоки са тежката артилерия, с която тя събаря всички китайски стени, с която принуждава да капитулира и най-упоритата омраза на варварите към чужденците. Тя принуждава всички нации да усвоят буржоазния начин на производство, ако не искат да загинат; тя ги принуждава да въведат у тях си така наречената цивилизация, т. е. да станат буржоа. С една дума тя си създава свят по свой образ и подобие.

Буржоазията подчини селото на господството на

града. Тя създаде огромни градове, тя увеличи във висока степен броя на градското население в сравнение със селското и по този начин изтръгна значителна част от населението от идиотизма на селския живот. Както направи селото зависимо от града, така тя направи варварските и полуварварските страни зависими от цивилизованите, селските народи — зависими от буржоазните народи, Изтока — зависим от Запада.

Буржоазията все повече и повече премахва разпокъсаността на средствата за производство, на собствеността и на населението. Тя агломерира населението, централизира средствата за производство и концентрира собствеността в ръцете на малцина. Необходима последица от това беше политическата централизация. Независими, свързани почти само със съюзни отношения области с различни интереси, закони, правителства и мита бяха набутани в една нация, с едно правителство, с едно законодателство, с един национален класов интерес, с една митническа граница.

През време на своето едва стогодишно класово господство буржоазията създаде по-масови и по-колосални производителни сили, отколкото всички минали поколения, взети заедно. Покоряване на природните сили, машини, прилагане на химията в индустрията и земеделието, параходи, железници, електрически телеграф, разораване на цели части на света, превръщане на в реките плавателни, цели, сякаш измъкнати изпод земята човешки маси — кой по-раншен век е могъл да подозира, че в недра на обществения труд дремят такива производителни сили!

И тъй, ние видяхме, че средствата за производство и размяна, върху основата на които възникна буржоазията, са създадени във феодалното общество. На известно стъпало от развитието на тези средства за производство и размяна отношенията, в които феодалното общество е произвеждало и разменяло, феодалната организация на земеделието и манифактурата, с една дума феодалните отношения на собственост, престанаха да отговарят вече на развилите се производителни сили. Те спъваха производството, вместо да го подпомагат. Те се превърнаха също в окови за него. Тези окови трябваше да бъдат разбити — и бяха разбити.

На тяхно място се появи свободната конкуренция със

съответстващия ѝ обществен и политически строй, с икономическото и политическото господство на буржоазната класа.

Пред нашите очи се извършва подобно движение. С буржоазните отношения на производство и размяна, с буржоазните отношения на собственост съвременното буржоазно общество, което като с магия създаде такива огромни средства за производство и размяна, прилича на оня магьосник, който не може вече да се справи с извиканията чрез неговите заклинания подземни сили. От десетилетия насам историята на индустрията и на търговията е само история на бунта на съвременните производителни сили против съвременните производствени отношения, против отношенията на собствеността, които са жизнените условия за буржоазията и за нейното господство. Достатъчно е да споменем търговските кризи, които със своето периодично повтаряне все по-заплашително поставят под въпрос съществуването на цялото буржоазно общество. При търговските кризи редовно се унищожава голяма част не само от произведените продукти, но дори и от вече създадените производителни сили. При кризите избухва обществена епидемия, която на всички по-раншни епохи би се сторила абсурдна — епидемията на свръхпроизводството. Обществото изведнъж се оказва върнато назад в състояние на внезапно настъпило варварство; сякаш глад, всеобща унищожителна война са му отнели всички средства за живот, индустрията, търговията изглеждат унищожени — и защо? Защото обществото притежава твърде много цивилизация, твърде много средства за живот, твърде много индустрия, твърде много търговия. Производителните сили, които се намират в негово разположение, вече не служат за развитието на буржоазните имуществени отношения; напротив, те са станали прекомерно огромни за тия отношения и последните ги спъват; а когато преодолеят тази спънка, те разстройват цялото буржоазно общество, поставят под заплаха съществуването на буржоазната собственост. Буржоазните отношения са станали твърде тесни, за да поберат създаденото от тях богатство. — Как буржоазията преодолява кризите? От една страна, като принудително се унищожават маса производителни сили; от друга страна, като се завладяват нови пазари и по-основно се експлоатират старите пазари. А как? Като подготвя повсеместни и по-съкрушителни кризи и намалява сред-

ствата за предотвратяване на кризите.

Оръжието, с което буржоазията повали феодализма, сега се насочва против самата буржоазия.

Но буржоазията не само изкова оръжието, което ѝ носи смърт; тя създаде и хората, които ще насочат срещу нея това оръжие — съвременните работници, *пролетариите*.

Успоредно с развитието на буржоазията, т. е. на капитала, се развива и пролетариатът, класата на съвременните работници, които могат да съществуват само докато намират работа, а намират работа само докато техният труд увеличава капитала. Тези работници, които са принудени да се продават на парче, са стока като всеки друг търговски артикул и затова също са изложени на всички превратности на конкуренцията, на всички колебания на пазара.

Вследствие разширяващото се прилагане на машините и разделението на труда трудът на пролетариите е загубил всякакъв самостоеен характер, а с това и всякаква привлекателност за работника. Работникът става прост придатък към машината, от него се искат само най-прости, най-еднообразни, най-лесно усвояващи се похвати. Затова разходите за работника се ограничават почти само със средствата за живот, от които той се нуждае за своята издръжка и за продължението на рода си. Но цената на всяка стока, следователно и на труда¹³ е равна на нейните производствени разходи. Затова колкото повече нараства непривлекателността на труда, толкова повече намалява работната заплата. Нещо повече: колкото повече нараства прилагането на машините и разделението на труда, толкова повече нараства и количеството на труда било чрез увеличаване на работните часове, било чрез увеличаване на искания за дадено време труд, чрез ускоряване хода на машините и т. н.

Съвременната индустрия превърна малката работилница на патриархалния майстор в голямата фабрика на индустриалния капиталист. Натъпканите във фабриката работнически маси са организирани по войнишки. Като редници на индустриалната армия те са поставени под надзора на цяла йерархия от подофицери и офицери. Те са роби не само на буржоазната класа, на буржоазната държава, но и всеки ден, всеки час ги поробват машината, надзирателят и преди всичко самият отделен буржоа

фабрикант. Този деспотизъм е толкова по-дребнав, по-омразен и по-ожесточаващ, колкото по-открито прокламира за своя цел печалбата.

Колкото по-малко сръчност и проява на сила иска ръчният труд, т. е. колкото повече се развива съвременната индустрия, толкова повече трудът на жените и децата измества труда на мъжете. Различията на пол и възраст нямат вече никакво обществено значение за работническата класа. Има само работни инструменти, които в зависимост от своята възраст и пол имат различни разходи.

Когато експлоатирането на работника от фабриканта стигне дотам, че работникът получи в брой своята работна заплата, тогава върху него се нахвърлят другите части на буржоазията — домопритежателят, бакалинът, заложникът кредитор и т. н.

Досегашните низши слоеве от средното съсловие: дребните индустриалци, търговци и рентиери, занаятчии и селяните — всички тези класи изпадат в редовете на пролетариата отчасти защото малкият им капитал е недостатъчен за едра индустрия и не издържа конкуренцията с по-едрите капиталисти, отчасти защото тяхната професионална сръчност се обезценява от новите начини на производство. Така пролетариатът се рекрутира от всички класи на населението.

Пролетариатът преминава различни стадии на развитие. Неговата борба срещу буржоазията започва с неговото съществуване.

В началото се борят отделни работници, след това работниците от една фабрика, след това работниците от цял отрасъл на труда в едно населено място против отделния буржоа, който непосредствено ги експлоатира. Те насочват своите удари не само срещу буржоазните производствени отношения, но и срещу самите средства за производство; те унищожават конкуриращите чуждестранни стоки, разрушават машините, подпалват фабриките, стремят се отново да извоюват загубеното положение на средновековния работник.

На този стадий работниците образуват разпръсната по цялата страна и разединена от конкуренцията маса. Сплотяването на работническите маси не е още последица от тяхното собствено обединяване, а последица от обединяването на буржоазията, която, за да постигне собствените си политически цели, трябва — и засега още може —

да привежда в движение целия пролетариат. На този стадий следователно пролетариите се борят не срещу своите врагове, а срещу враговете на своите врагове — срещу остатъците от абсолютната монархия, против земегладелците, неиндустриалните буржоа, дребните буржоа. Следователно цялото историческо движение се съсредоточава в ръцете на буржоазията; всяка така извоювана победа е победа на буржоазията.

Но с развитието на индустрията пролетариатът не само нараства числено; той се струпва на големи маси, неговата сила расте и той все повече я чувствува. Интересите и положението на пролетариата в живота все повече се изравняват, тъй като машините все повече заличават различията в труда и почти навсякъде смъкват работната заплата до еднакво ниско равнище. Растящата конкуренция между буржоата и произтичащите от нея търговски кризи правят работната заплата на работниците все по-неустойчива; все по-бързо развиващото се, непрекъснато усъвършенствуване на машините прави цялото им положение в живота все по-несигурно; сблъскванията между отделния работник и отделния буржоа все повече вземат характер на сблъсквания между две класи. Работниците започват с това, че образуват коалиции* против буржоата; те се борят съвместно за защита на своята работна заплата. Те основават дори постоянни асоциации, за да си осигурят средства в случай на вълнения. На места борбата преминава в бунтове.

От време на време работниците побеждават, но тези победи са само преходни. Същинският резултат от тяхната борба не е непосредственият успех, а все повече разширяващото се обединение на работниците. За него спомагат нарастващите съобщителни средства, които създава едрата индустрия и които свързват едни с други работниците от различните места. Дори само тази връзка е достатъчна, за да се централизират многобройните локални борби, които навред имат еднакъв характер, в национална, в класова борба. А всяка класова борба е политическа борба. И обединението, за което на градските жители от Средновековието с техните междуселски пътища бяха необходими ве-

* В английското издание от 1888 г. след думата «коалиции» е прибавено — «(професионални съюзи)». Ред.

кове, съвременните пролетарии постигат благодарение на железниците само за няколко години.

Тази организация на пролетариите в класа, а с това и в политическа партия, всяка минута наново се руши от конкуренцията между самите работници. Но тя възниква отново и отново — по-силна, по-здрава, по-могъща. Като използва разединението сред самата буржоазия, тя налага признаването по законодателен път на отделни интереси на работниците. Например законът за десетчасовия работен ден в Англия.

Изобщо сблъсъците в старото общество подпомагат по най-различен начин развитието на пролетариата. Буржоазията се намира в непрекъсната борба: отначало против аристокрацията, по-късно против ония части от самата буржоазия, чиито интереси влизат в противоречие с напредъка на индустрията, и винаги — против буржоазията на всички чужди страни. Във всички тези борби тя е принудена да се обръща към пролетариата, да се ползва от неговата помощ и така да го въвлеча в политическото движение. Следователно тя сама предава на пролетариата елементи на своето собствено образование*, т. е. оръжие против самата себе си.

По-нататък, както видяхме, напредъкът на индустрията смъква в редовете на пролетариата цели слоеве от господстващата класа или поне поставя под заплаха условията на техния живот. Те също предават на пролетариата маса елементи на образование.

И най-после във времена, когато класовата борба се приближава до развързка, разложителният процес сред господстващата класа, в цялото старо общество, добива такъв бурен, такъв остър характер, че една малка част от господстващата класа се отказва от нея и се присъединява към революционната класа, към опази класа, на която принадлежи бъдещето. Затова както по-рано част от аристокрацията премина на страната на буржоазията, така сега част от буржоазията преминава на страната на пролетариата, именно част от буржоата идеолози, които са се издигнали до теоретическото разбиране на цялото историческо движение.

* В английското издание от 1888 г. вместо «елементи на своето собствено образование» е казано «елементи на своето собствено политическо и общо образование». *Ред.*

От всички класи, които днес противостоят на буржоазията, само пролетариатът е наистина революционна класа. Останалите класи западат и загиват с развитието на едрата индустрия, а пролетариатът е неин собствен продукт.

Средните съсловия: дребният индустриалец, дребният търговец, занаятчията, селянинът — всички те се борят против буржоазията, за да спасят от гибел своето съществуване като средни съсловия. Те следователно не са революционни, а консервативни. Нещо повече, те са реакционни: те се стремят да върнат назад колелото на историята. А ако са революционни, те са такива дотолкова, доколкото им предстои да преминат в редовете на пролетариата, доколкото защитават не своите сегашни, а своите бъдещи интереси, дотолкова изоставят своето собствено гледище, за да застанат на гледището на пролетариата.

Лумпенпролетариатът, този пасивен продукт на загниването на най-низшите слоеве на старото общество, ще бъде на места въввлечен от пролетарската революция в движението, но по силата на цялото си положение в живота той ще е много по-склонен да се продава за реакционни машинации.

Условията на живот на старото общество са вече унищожени в лицето на условията на живот на пролетариата. Пролетарият няма собственост; неговото отношение към жена и деца няма вече нищо общо с буржоазните семейни отношения; съвременният индустриален труд, съвременното капиталистическо иго — еднакво и в Англия, и във Франция, и в Америка, и в Германия — са заличили у него всякакъв национален характер. Законите, моралът, религията са за него само буржоазни предразсъдъци, зад които също се крият буржоазни интереси.

Всички предишни класи, след като завладеели господството, се стремели да осигурят вече придобитото си положение в живота, като подчинят цялото общество на условията на своя начин на присвояване. Пролетариите могат да завладеят обществените производителни сили само като унищожат своя собствен досегашен начин на присвояване, а с това и целия досегашен начин на присвояване. Пролетариите нямат нищо свое, което да охраняват; те трябва да разрушат всичко, което досега е охранявало и осигурявало частната собственост.

Всички досегашни движения са били движения на малцинствата или в интерес на малцинства. Пролетарското

движение е самостоятелно движение на огромното мнозинство в интерес на огромното мнозинство. Пролетариатът, най-низшият слой на съвременното общество, не може да се вдигне, не може да се изправи, без да бъде хвърлена във въздуха цялата надстройка от слоевете, които образуват официалното общество.

Макар и не по съдържание, по форма борбата на пролетариата против буржоазията е на първо време национална борба. Пролетариатът на всяка страна трябва, естествено, най-напред да се справи със своята собствена буржоазия.

Като очертахме най-общите фази в развитието на пролетариата, ние проследихме повече или по-малко прикритата гражданска война в съществуващото общество до точката, когато тя избухва в открита революция и с насилиствено събаряне на буржоазията пролетариатът установява своето господство.

Всички досегашни общества са почивали, както видяхме, на антагонизма между потискащи и потиснати класи. Но за да може една класа да бъде потискана, трябва да ѝ бъдат осигурени условия, при които тя да може да влачи поне своето робско съществуване. При крепостничеството крепостният селянин с труда се добра до положението на член на комуната, както дребният буржоа под игото на феодалния абсолютизъм се добра до положението на буржоа.

Съвременният работник, напротив, не се издига с напредъка на индустрията, а пада все по-ниско под условията за съществуване на своята собствена класа. Работникът става паупер и пауперизмът расте още по-бързо от населението и богатството. Това ясно показва, че буржоазията е неспособна да остане и занаят пред господстваща класа на обществото и да налага на цялото общество условията за живот на своята класа като регулиращ закон. Тя е неспособна да господства, защото е неспособна да осигури на своя роб дори робско съществуване и защото е принудена да го остави да изпадне до такова положение, при което тя трябва да го храни, вместо той нея да храни. Обществото не може вече да живее под нейната власт, т. е. нейният живот е вече несъвместим с обществото.

Основно условие за съществуване и господство на буржоазната класа е натрупването на богатството в ръцете

на частни лица, образуването и увеличаването на капитала; условието за съществуване на капитала е наемният труд. Наемният труд почива изключително върху конкуренцията между работниците. Напредъкът на индустрията, чийто неволен и безсилен да му се съпротивява носител е буржоазията, заменя изолирането на работниците през конкуренцията с тяхното революционно обединяване чрез асоциацията. Така с развитието на едрата индустрия изпод краката на буржоазията се изтръгва самата основа, върху която тя произвежда и присвоява продуктите. Тя произвежда преди всичко своите собствени гробокопачи. Нейната гибел и победата на пролетариата са еднакво неизбежни.

II Пролетарии и комунисти

Какви са отношенията между комунистите и пролетариите изобщо?

Комунистите не са особена партия, противостояща на другите работнически партии.

Те нямат интереси, отделни от интересите на целия пролетариат.

Те не установяват никакви особени* принципи, по които биха искали да оформят пролетарското движение.

Комунистите се отличават от другите пролетарски партии само по това, че, от една страна, в борбата на пролетариите от различните нации те изтъкват и отстояват общите, независещи от националността интереси на целокупния пролетариат, от друга страна, по това, че на различните степени на развитие, през които преминава борбата между пролетариата и буржоазията, те винаги застъпват интересите на цялото движение.

Следователно в практическо отношение комунистите са най-решителната, винаги тласкаща напред** част на работническите партии във всички страни; в теоретическо

* В английското издание от 1888 г. вместо «особени» е казано «сектантски». *Ред.*

** В английското издание от 1888 г. вместо думите «винаги тласкаща напред» е казано «най-напредничавата». *Ред.*

отношение те имат пред останалата маса на пролетарната това предимство, че разбират условията, хода и общите резултати на пролетарското движение.

Най-близката цел на комунистите е същата, каквато е на всички останали пролетарски партии: оформяване на пролетарната в класа, събаряне господството на буржоазията, завладяване на политическата власт от пролетарната.

Теоретичните положения на комунистите съвсем не почиват върху идеи, върху принципи, измислени или открити от един или друг световен реформатор.

Те са само общ израз на действителните отношения на водеща се класова борба, на извършващо се пред нашите очи историческо движение. Премахването на старите отношения на собственост не е нещо присъщо изключително на комунизма.

Всички отношения на собственост са претърпявали постоянна историческа смяна, постоянно историческо изменение.

Например френската революция премахна феодалната собственост, като я замени с буржоазната.

Отличителна черта на комунизма е не премахването на собствеността изобщо, а премахването на буржоазната собственост.

Но съвременната буржоазна частна собственост е последният и най-пълен израз на производството и присвояването на продуктите, които почиват върху класови антагонизми, върху експлоатацията на едни хора от други*.

В тоя смисъл комунистите могат да резюмират своята теория в един израз: премахване на частната собственост.

Нас, комунистите, ни упрекуват, че сме искали да премахнем лично придобитата, изработена със свой труд собственост, собствеността, която била основата на всяка лична свобода, дейност и самостоятелност.

Изработена, придобита, припечелена със свой труд собственост! За дребнобуржоазната, дребноселската собственост ли говорите, която предхождаше буржоазната собственост? Нея няма нужда да я премахваме — развитието на индустрията я премахна и всекидневно я премахва.

* В английското издание от 1888 г. вместо «на едни хора от други» е казано «на мнозинството от малцинството». *Ред.*

Или говорите за съвременната буржоазна частна собственост?

Но няма наемният труд, трудът на пролетария, му създава собственост? Ни най-малко. Той създава капитал, т. е. собствеността, която експлоатира наемния труд, която може да се увеличава само при условие, че поражда нов наеман труд, за да го експлоатира отново. Собствеността в съвременния си вид се движи в противоположността между капитал и наеман труд. Да разгледаме двете страни на тая противоположност.

Да бъдеш капиталист — това значи да заемаш не само чисто лично, но и обществено положение в производството. Капиталът е съвместен продукт и може да бъде приведен в движение само от общата дейност на много членове на обществото, а в последна сметка — само от общата дейност на всички членове на обществото.

Тъй че капиталът не е лична, а обществена сила.

Следователно, ако капиталът бъде превърнат в съвместна, принадлежаща на всички членове на обществото собственост, това не е превръщане на лична собственост в обществена. Изменя се само общественият характер на собствеността. Тя загубва своя класов характер.

Преминаваме към наемния труд.

Средната цена на наемния труд е минимумът на работната заплата, т. е. сумата от ония средства за живот, които са необходими за поддържане живота на работника като работник. Следователно онова, което наемният работник присвоява в резултат на своята дейност, стига само за възпроизвеждане на неговия живот. Ние в никакъв случай не искаме да премахнем това лично присвояване на продуктите на труда, служещи непосредствено за възпроизвеждане на живота — присвояване, което не оставя никакъв чист доход, който би могъл да даде власт над чужд труд. Ние искаме да премахнем само мизерния характер на това присвояване, при което работникът живее само за да увеличава капитала, живее само доколкото интересите на господстващата класа изискват това.

В буржоазното общество живият труд е само средство за увеличаване на натрупания труд. В комунистическото общество натрупаният труд е само средство за разширяване, за обогатяване, за повишаване на жизненото равнище на работниците.

Тъй че в буржоазното общество миналото господству-

ва над настоящето, а в комунистическото общество — настоящето над миналото. В буржоазното общество капиталът има самостоятелност и индивидуалност, докато трудещият се индивид е лишен от самостоятелност и е обезличен.

И премахването на тези отношения буржоазията нарича унищожение на личността и на свободата! Тя е права. Наистина касае се за премахване на буржоазната личност, на буржоазната самостоятелност, на буржоазната свобода.

В рамките на днешните буржоазни производствени отношения под свобода разбират свобода на търговията, свобода на покупката и продажбата.

Но отпадне ли търгашеството — отпада и свободното търгашество. Приказките за свободно търгашество, както и всички други надути речи на нашите буржоа за свобода имат изобщо смисъл само относно несвободното търгашество, относно потиснатия градски жител от Средновековието, но не и относно комунистическото премахване на търгашеството, на буржоазните производствени отношения и на самата буржоазия.

Вие се ужасявате, че ние искаме да премахнем частната собственост. Но във вашето сегашно общество частната собственост е премахната за девет десети от неговите членове; тя съществува тъкмо защото не съществува за девет десети. Вие ни упреквате следователно, че искаме да премахнем една собственост, която предполага като необходимо условие липсата на собственост у огромното мнозинство на обществото.

С една дума, вие ни упреквате, че искаме да премахнем вашата собственост. Да, ние наистина искаме това.

От момента, когато трудът вече не ще може да бъде превръщан в капитал, в пари, в поземлена рента, накратко — в обществена сила, която може да бъде монополизирана, т. е. от момента, когато личната собственост вече не ще може да се превръща в буржоазна собственост — от този момент, заявявате вие, личността е унищожена.

Следователно признавате, че под личност вие не разбирате нищо друго освен буржоата, буржоазния собственик. А тази личност наистина трябва да бъде унищожена.

Комунизмът не отнема на никого възможността да присвоява обществени продукти, той отнема само въз-

можността чрез това присвояване да се поробва чужд труд.

Възразяват, че с премахването на частната собственост щяла да престане всякаква дейност и да настъпи всеобщ мързел.

Ако е така, буржоазното общество би трябвало отдавна да е загинало от мързел: защото в него онзи, който се труди, нищо не придобива — а онзи, който придобива, не се труди. Всички опасения се свеждат до тавтологията, че щом няма вече капитал, няма да има вече наемен труд.

Всички възражения против комунистическия начин на присвояване и производство на материалните продукти се разпростират също и върху присвояването и производството на духовните продукти. Както премахването на класовата собственост е за буржоата премахване на самото производство, така и премахването на класовото образование е за него тъждествено на премахването на образованието изобщо.

Образованието, за чиято загуба той се вайка, е за грамадното мнозинство подготвянето на човека за превръщане в машина.

Но не спорете с нас, като преценявате премахването на буржоазната собственост от гледище на вашите представи за свобода, образование, право и т. н. Самите ваши идеи са продукт на буржоазните отношения на производство и собственост, също както и вашето право е само издигнатата в закон воля на вашата класа — воля, чието съдържание се определя от материалните условия на живот на вашата класа.

Вашата пристрастна представа, при която превръщате своите производствени и собственически отношения от исторически, приходящи в процеса на производството отношения във вечни закони на природата и разума, вие споделяте с всички загинали, господствували някога класи. Това, което добре знаете за античната, за феодалната собственост, вие вече не смееете да го разберете, когато се касае за буржоазната собственост.

Премахване на семейството! Дори и най-радикалните се възмущават от това гнусно намерение на комунистите.

Върху какво почива сегашното, буржоазното семейство? Върху капитала, върху частното присвояване. Напълно развито то съществува само за буржоазията; но то намира своето допълнение в принудителното безбрачие на пролетариите и в публичната проституция.

Буржоазното семейство, разбира се, ще отпадне с отпадането на това негово допълнение, а двете заедно ще изчезнат с изчезването на капитала.

Или вие ни упрекувате, че искаме да премахнем експлоатацията на децата от техните родители? Ние признаваме това престъпление.

Но вие казвате, че като заменяме домашното възпитание с обществено, ние премахваме най-скъпите за човека отношения.

А няма и вашето възпитание не се определя от обществото? Нима то не се определя от обществените отношения, в които вие възпитавате, от пряката или косвена намеса на обществото посредством училището и т. н.? Комунистите не измислят въздействието на обществото върху възпитанието; те само изменят характера на възпитанието, изтръгват го от влиянието на господстващата класа.

Буржоазните фрази за семейство и възпитание, за нежни отношения между родители и деца вдъхват толкова повече отвращение, колкото повече се разкъсват всички семейни връзки сред пролетариата вследствие на едрата индустрия, колкото повече децата се превръщат в чисто и просто търговски артикули и работни инструменти.

Но вие, комунистите, искате да въведете общност на жените — крещи ни в хор цялата буржоазия.

Буржоата гледа на своята жена само като на оръдие за производство. Той чува, че оръдията за производство трябва да се използват общо, и, разбира се, мисли, че и участието на жените ще бъде такава.

Той и не подозира, че се касае именно за премахване положението на жената като просто оръдие за производство.

Впрочем няма нищо по-смешно от високоморалния ужас на нашите буржоа от мнимата официална общност на жените при комунистите. Комунистите няма защо да въвеждат общност на жените, тя почти винаги е съществувала.

Нашите буржоа, като не се задоволяват с това, че имат на разположение жените и дъщерите на своите работници — за официалната проституция и да не говорим, — намират най-голямо удоволствие в това, взаимно да съблазняват съпругите си.

Буржоазният брак е в действителност общност на съп-

ругите. Комунистите биха могли да бъдат упрекнати най-много в това, че вместо лицемерно прикритата общност на жените искали да въведат официална, открита общност на жените. Впрочем от само себе си се разбира, че с премахването на сегашните производствени отношения ще изчезне и произтичащата от тях общност на жените, т. е. официалната и неофициалната проституция.

По-нататък, упрекуват комунистите, че искали да премахнат отечеството, националността.

Работниците нямат отечество. Не може да им се отнеме това, което те нямат. Тъй като пролетариатът трябва най-напред да завоюва политическото господство, да се издигне до положението на национална класа*, да се конституира като нация, той самият вече е национален, макар и съвсем не в буржоазния смисъл.

Националната обособеност и противоположностите между народите все повече изчезват с развитието на буржоазията, със свободата на търговията, със световния пазар, с уеднаквяването на индустриалното производство и съответстващите на него условия на живот.

Господството на пролетариата още повече ще ускори тяхното изчезване. Обединените действия, поне на цивилизованите страни, е едно от първите условия за неговото освобождение.

Съответно с премахването на експлоатацията на един индивид от друг ще се премахне и експлоатацията на една нация от друга.

Заедно с противоположността между класите в нациите ще отпаднат и враждебните отношения между нациите.

Обвиненията против комунизма, отправяни от религиозни, философски и изобщо от идеологични гледища, не заслужават подробно разглеждане.

Нужно ли е дълбоко вникване, за да се разбере, че заедно с условията на живота на хората, заедно с техните обществени отношения, с тяхното обществено битие се изменят и техните представи, възгледи и понятия — с една дума, тяхното съзнание?

Какво друго доказва историята на идеите, ако не това, че духовното производство се преобразява заедно с материалното? Господстващи идеи на дадено време винаги

* В английското издание от 1888 г. е казано: «до положението на ръководна класа на нацията». *Ред.*

са били само идеите на господстващата класа.

Говори се за идеи, които революционизират цялото общество; с това само се изразява фактът, че в недра на старото общество са се образували елементите на ново общество, че заедно с разпадането на старите условия на живот се разпадат и старите идеи.

Когато древният свят вече вървеше към залез, старите религии бяха победени от християнската религия. Когато в XVIII в. идеите на Просвещението побеждаваха християнските идеи, феодалното общество водеше борбата си на живот и смърт с революционната тогава буржоазия. Идеите за свобода на съвестта и религията изразяваха само господството на свободната конкуренция в областта на знанието.

«Но» ще ни кажат «наистина религиозните, моралните, философските, политическите, правните и т. н. идеи са се видоизменяли в хода на историческото развитие. Обаче религията, моралът, философията, политиката, правото винаги са се запазвали при това непрекъснато изменение.

При това съществуват вечни истини като свобода, справедливост и т. н., които са общи за всички обществени строеве. А комунизмът премахва тези вечни истини, премахва религията, морала, вместо да ги преобрази; следователно той противоречи на целия досегашен ход на историческото развитие.»

До какво се свежда това обвинение? Историята на всички досегашни общества се е движила в класови противоречия, които в разните епохи са вземали различни форми.

Но каквато и форма да са вземали те, експлоатацията на една част от обществото от друга е общ факт за всички минали векове. Затова нищо чудно, че общественото съзнание на всички векове въпреки цялото разнообразие и различие се движи в определени общи форми, във форми на съзнанието, които напълно ще изчезнат само с окончателното изчезване на класовия антагонизъм.

Комунистическата революция е най-радикалното скъсване с наследените от миналото отношения на собственост; нищо чудно, че в процеса на своето развитие тя най-радикално скъсва с идеите, наследени от миналото.

Но да оставим възраженията на буржоазията против комунизма.

По-горе вече видяхме, че първата крачка в работни-

ческата революция е издигането на пролетариата до господстваща класа, извоюването на демокрацията.

Пролетариатът ще използва своето политическо господство, за да изтръгне постепенно от буржоазията целия капитал, да централизира всички средства за производство в ръцете на държавата, т. е. на организирания като господстваща класа пролетариат, и колкото може по-бързо да увеличи масата на производителните сили.

Разбира се, това може да стане на първо време само с деспотична намеса в правото на собственост и в буржоазните производствени отношения, т. е. чрез мерки, които икономически изглеждат недостатъчни и несъстоятелни, но които в хода на движението надрастват самите себе си* и са неизбежни като средство за преврат в целия начин на производство.

Тези мерки, разбира се, ще бъдат различни в различните страни.

Все пак в най-напредналите страни ще могат да бъдат почти навсякъде приложени следните мерки:

1. Експроприация на поземлената собственост и използване на поземлената рента за покриване на държавните разходи.

2. Висок прогресивен данък.

3. Премахване правото на наследство.

4. Конфискация на имуществото на всички емигранти и бунтовници.

5. Централизация на кредита в ръцете на държавата чрез една национална банка с държавен капитал и изключителен монопол.

6. Централизация на целия транспорт в ръцете на държавата.

7. Увеличаване броя на държавните фабрики, средствата за производство, разораване на целините и подобряване на земите по общ план.

8. Еднаква задължителност на труда за всички, създаване на индустриални армии, особено за земеделието.

9. Съединяване на земеделието с индустрията, съдействиране за постепенно премахване на различието между града и селото**.

* В английското издание от 1888 г. тук е добавено «и правят необходими по-нататъшните атаки срещу стария обществен строй».
Ред.

** В изданието от 1848 г. — «противоположността между гра-

10. Обществено и безплатно възпитание на всички деца. Премахване на фабричния труд на децата в сегашната му форма. Свързване на възпитанието с материалното производство и т. н.

Когато в хода на развитието изчезнат класовите различия и цялото производство бъде концентрирано в ръцете на асоциираните индивиди, тогава публичната власт ще загуби политическия си характер. Политическата власт в същинския смисъл на думата е организираната сила на една класа за потискане на друга. Когато пролетариатът в борбата против буржоазията по необходимост се обедини в класа, когато в резултат на революцията се превърне в господстваща класа и като господстваща класа насилствено премахне старите производствени отношения, той заедно с тези производствени отношения премахва условията за съществуване на класовия антагонизъм, премахва класите изобщо, а с това и своето собствено господство като класа.

На мястото на старото буржоазно общество с неговите класи и класови антагонизми се появява една асоциация, в която свободното развитие на всеки един е условие за свободното развитие на всички.

III

Социалистическа и комунистическа литература

1. РЕАКЦИОННИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ

а) Феодалният социализъм

Френската и английската аристокрация по своето историческо положение беше призвана да пише памфлети против съвременното буржоазно общество. Във френската

да и селото». В изданието от 1872 г. и в следващите немски издания думата «противоположност» е била замислена с «различие». В английското издание от 1888 г. вместо думите «съдействуване за постепенно премахване на различието между града и селото» е казано: «постепенно премахване на различието между града и селото чрез по-равномерно разпределяне на населението по цялата страна». *Ред.*

Юлска революция от 1830 г. и в английското движение за парламентарна реформа тя още веднъж беше бита от омразния парвеню. За сериозна политическа борба не можеше вече да става дума, оставаше ѝ само литературната борба. Но в областта на литературата старите фрази от времето на Реставрацията* бяха станали невъзможни. За да възбуди симпатии, аристокрацията трябваше да даде вид, че не държи на своите собствени интереси и че формулира своя обвинителен акт против буржоазията само в интерес на експлоатираната работническа класа. Така тя си подготвяше удовлетворението да смее да съчинява пасквили за своя нов властелин и му нашепва на ухото повече или по-малко зловещи пророчества.

Така възникна феодалният социализъм — полупогребална песен и полупасквил, полуотглас от миналото и полузаплаха за бъдещето, който понякога улучва буржоазията в самото ѝ сърце с горчива, остроумна, язвителна присъда, но винаги прави комично впечатление с пълната си неспособност да разбере хода на съвременната история.

Аристокрацията размахваше като знаме пролетарската просяшка торба, за да поведе народа подир себе си. Но винаги, когато той тръгнеше след нея, съглеждаше на задника ѝ старите феодални гербове и се разбягваше с гръмък и непочтителен смях.

Тази комедия разиграха част от френските легитимисти и «Млада Англия»¹⁴.

Когато феодалите доказват, че техният начин на експлоатация се различавал от буржоазната експлоатация, те забравят само, че са експлоатирани при съвсем други, сега вече отживели времето си обстоятелства и условия. Когато изтъкват, че при тяхното господство не е съществувал съвременният пролетариат, те забравят само, че именно съвременната буржоазия е необходима издънка на техния обществен строй.

Впрочем те толкова малко крият реакционния характер на своята критика, че главното им обвинение срещу буржоазията се състои именно в това, че при нейното господство се развивала една класа, която ще вдигне във въздуха целия стар обществен строй.

* Има се предвид не английската реставрация от 1660—1689 г., а френската реставрация от 1814—1830 г. [Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.]

Те много повече упрекуват буржоазията, че създава революционен пролетариат, отколкото че изобщо създава пролетариат.

Затова в политическата практика те участвуват във всички насилствени мерки против работническата класа, а в обикновения живот, въпреки всичките си надути фрази, не изпускат случая да събират златните ябълки* и да разменят вярност, любов и чест срещу печалба от търговия с овча вълна, захарно цвекло и ракия**.

Както попът винаги е вървял ръка за ръка с феодала, така попският социализъм върви с феодалния.

Няма нищо по-лесно от това, да се придаде на християнския аскетизъм социалистическа окраска. Нима християнството не ратуваше също против частната собственост, против брака, против държавата? Нима то не проповядваше вместо тях благотворителност и просия, безбрачие и умъртвяване на плътта, отшелнически живот и църква? Християнският социализъм е само светената вода, с която попът ръси озлоблението на аристократа.

б) Дребнобуржоазният социализъм

Феодалната аристокрация не е единствената съборена от буржоазията класа, условията на живота на която в съвременното буржоазно общество закърняха и отмират. Средновековното съсловие на гражданите и съсловието на дребните селяни бяха предшествениците на съвременната буржоазия. В по-слабо развитите в индустриално и търговско отношение страни тази класа все още вегетира наред с възходящата буржоазия.

В ония страни, в които се е развила съвременната ци-

* В английското издание от 1888 г. тук е добавено: «падащи от дървото на индустрията». *Ред.*

** Това се отнася главно за Германия, където поземлената аристокрация и юнкерите чрез свои управители обработват за собствена сметка големи части от своите земи и същевременно са собственици на големи заводи за цвеклова захар и картофна ракия. Английските аристократи, които са по-богати, още не са стигнали дотам, но и те знаят как да наваксат падащата рента — като предоставят имената си на основателите на повече или по-малко съществителни акционерни дружества. [*Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.*]

визация, се е образувала — и като допълнителна част на буржоазното общество постоянно отново се образува — нова дребна буржоазия, която се люшка между пролетарната и буржоазията. Но конкуренцията непрекъснато праща нейните членове в редовете на пролетарната и с развитието на едрата индустрия те виждат как се приближава времето, когато съвсем ще изчезнат като самостоятелна част на съвременното общество и ще бъдат заместени в търговията, в манифактурата и в земеделието с надзиратели и служещи.

В страни като Франция, където селяните са много повече от половината от населението, беше естествено писатели, които се обявяваха за пролетарната и против буржоазията, да си служат в критиката си на буржоазния строй с дребнобуржоазна и дребноселска мярка и да вземат страната на работниците от дребнобуржоазно гледище. Така възникна дребнобуржоазният социализъм. Сисмонди стои начело на този вид литература не само във Франция, но и в Англия.

Този социализъм извънредно остроумно разчепкваше противоречията в съвременните производствени отношения. Той смъкна лицемерните труфила на икономистите. Той неопровержимо доказва разрушителното въздействие на машинното производство и на разделението на труда, концентрацията на капиталите и на земевладението, свръхпроизводството, кризите, неизбежната гибел на дребните буржоа и селяни, мизерията на пролетарната, анархията в производството, крещящата несъразмерност в разпределението на богатството, унищожителната индустриална война между отделните нации, разложението на старите нрави, на старите семейни отношения и на старите националности.

Но по своето положително съдържание този социализъм се стреми или да възстанови старите средства за производство и размяна, а с тях и старите отношения на собственост и старото общество, или насилствено отново да затвори съвременните средства за производство и размяна в рамките на старите отношения на собственост, които тези средства вече са разрушили и трябваше да разрушат. В двата случая той е едновременно и реакционен, и утопичен.

Цехова организация на манифактурата и патриархално селско стопанство — това е неговата последна дума.

В по-нататъшното си развитие това течение изби в малодушно хленчене*.

в) Немският или «истинският» социализъм

Френската социалистическа и комунистическа литература, която възникна под гнета на една господстваща буржоазия и е литературен израз на борбата против това господство, беше пренесена в Германия по времето, когато буржоазията там току-що започваше своята борба против феодалния абсолютизъм.

Немски философи, полуфилософи и «естети» се нахвърлиха жадно върху тая литература и забравиха само това, че при пренасянето на тия съчинения от Франция едновременно с тях в Германия не бяха пренесени и френските условия на живот. При немските условия френската литература загуби всяко непосредствено-практическо значение и придоби чисто литературен облик. Тя неизбежно трябваше да се появи като безцелни размишления върху осъществяването на човешката същност. Така например за немските философи от XVIII в. исканията на първата френска революция имаха смисъл само като искания на «практическия разум» изобщо, а изиявяванията на волята на революционната френска буржоазия означаваха за тях законите на чистата воля, на волята, каквато тя трябва да бъде, на истински човешката воля.

Цялата работа на немските литератори се състоеше изключително в това, да съгласуват новите френски идеи със своята стара философска съвест или, по-точно, да усвоят френските идеи от своята си философска гледна точка.

Това усвояване стана по същия начин, по който човек изобщо усвоява чужд език — чрез превода.

Известно е, че на манускрипти, съдържащи класически съчинения на езическата древност, калугерите са писали над текста глупави житиета на католически светци. Немските литератори постъпиха с нечестивата френска лите-

* В английското издание от 1888 г. това изречение гласи: «В края на краищата, когато неопровержимите исторически факти разпръснаха всички следи от упителното действие на илюзии-те, тази форма на социализма изби в малодушно хленчене». *Ред.*

ратура тъкмо наопаки. Те пишеха своите философски безсмислици под френския оригинал. Например под френската критика на паричните отношения те написаха «отчуждаване на човешката същност», под френската критика на буржоазната държава — «премахване на господството на абстрактно Всеобщото», и т. н.

Вмъкването на тези философски изрази под френските изложения те кръстиха «философия на делото», «истински социализъм», «немска наука за социализма», «философско обосноваване на социализма» и т. н.

Така френската социалистическо-комунистическа литература беше буквално кастрирана. И тъй като в ръцете на германеца тя престана да изразява борбата на една класа против друга, германецът беше убеден, че е преодолял «френската едностранчивост» и че отстоява вместо истински потребности — потребността от истината, и вместо интересите на пролетариата — интересите на човешката същност, на човека изобщо, на човека, който не принадлежи към никоя класа и изобщо съществува не в действителността, а в мъглявите небеса на философската фантазия.

Този немски социализъм, който смяташе своите безпомощни школки упражнения за тъй сериозни и важни и ги разтръбяваше така кресливо, постепенно загуби своята педантична невинност.

Борбата на немската, особено на пруската буржоазия против феодалите и абсолютната монархия — с една дума, либералното движение — ставаше все по-сериозна.

Така на «истинския» социализъм се представи желаният случай да противопостави на политическото движение социалистическите искания, да анатемоса по стара традиция либерализма, представителната държава, буржоазната конкуренция, буржоазната свобода на печата, буржоазното право, буржоазната свобода и равенство и да проповядва на народните маси, че от това буржоазно движение те нищо няма да спечелят, а, напротив, ще загубят *всичко*. Немският социализъм своевременно забравяше, че френската критика, чието жалко ехо беше той, предполагаше съвременното буржоазно общество със съответстващите му материални условия на живот и съответната политическа конституция — все предпоставки, за чието извоюване в Германия тепърва ставаше дума.

Той служеше на немските абсолютистки правителства с тяхната свита от попове, школки наставници, поселячени юнкери и бюрократи като желано граднско плашило против застрашително надигащата се буржоазия.

Той беше сладникаво допълнение към горчивите камшични удари и куршуми, с които тези правителства усмиряваха въстанията на немските работници.

Ако «истинският» социализъм стана по такъв начин оръжие в ръцете на правителствата против немската буржоазия, той и непосредствено отстояваше реакционни интереси — интересите на немските градски жители. В Германия действителната обществена основа на съществуващия строй е наследената от XVI в. и оттогава постоянно отново появяваща се в една или друга форма дребна буржоазия.

Нейното запазване е равносилно на запазване на съществуващия в Германия строй. Тя се бои от индустриалното и политическото господство на буржоазията, защото вижда в него своята сигурна гибел — от една страна, поради концентрацията на капитала, от друга — поради растежа на революционния пролетариат. Струваше ѝ се, че «истинският» социализъм убива с един куршум два заека. И той се разпространи като епидемия.

Одеянията, изтъкани от умозрителна паяжина, извезани с цветя от красиви фрази, пропити със сълзите на сладникаво умиление — тези натруфени одеяния, в които немските социалисти загръщаха няколкото си мършави «вечни истини», само увеличаваха пласмента на тяхната стока сред тая публика.

От своя страна немският социализъм все повече разбираше своето призвание — да бъде високопарният представител на този слой градски жители.

Той провъзгласи немската нация за образцова нация и немския еснафин за образцов човек. На всяка негова низост той придаваше съкровен, възвишен, социалистически смисъл, който я превръщаше в нещо съвсем противоположно. Последователен докрай, той открито се опълчваше против «грубо-разрушителното» направление на комунизма и възвести, че в своето величествено безпристрастие стои над всяка класова борба. С много малко изключения всичко, което циркулира в Германия като уж социа-

листически и комунистически съчинения, спада към тая мръсна, развращаваща литература.*

2. КОНСЕРВАТИВНИЯТ ИЛИ БУРЖОАЗНИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ

Една част от буржоазията желае да излекува социалните недъзи, за да осигури съществуването на буржоазното общество.

Тук спадат икономисти, филантропи, хуманисти, поборници за подобряване положението на трудещите се класи, организатори на благотворителността, членове на дружествата за закрила на животните, основатели на въздържателни дружества, всевъзможни реформатори на дребно. Този буржоазен социализъм е разработен дори с цели системи.

Като пример ще посочим «Философия на нищетата» на Прудон.

Буржоата социалисти искат да запазят условията на живот в съвременното общество, но без борбите и опасностите, които неизбежно произтичат от тях. Те искат да запазят съществуващото общество, но без онези елементи, които го революционизират и разлагат. Те искат да има буржоазия без пролетариат. Буржоазията си представя света, в който тя господства, естествено като най-добрия свят. Буржоазният социализъм разработва тая утешителна представа в повече или по-малко цялостна система. Като призовава пролетариата да осъществи неговата система и да влезе в новия Ерусалим, той всъщност само иска пролетариатът да си остане в сегашното общество, но да се откаже от своята враждебна представа за това общество.

Друга, по-малко системна, но по-практическа форма на този социализъм се стремеше да накара работническата класа да се отвори от всяко революционно движение, като доказваше, че за нея може да бъде полезно не едно или друго политическо преобразование, а само изме-

* Революционната буря от 1848 г. помете цялото това жалко направление и уби у неговите почитатели желанието да продължават да спекулират със социализма. Главен представител и класически тип на това направление е господин Карл Грюн. [Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.]

нешето на материалните условия на живот, на икономическите отношения. Но под изменение на материалните условия на живот този социализъм съвсем не разбира премахване на буржоазните производствени отношения, което е възможно само по революционен път, а административни подобрения, които се извършват върху почвата на тези производствени отношения, следователно нищо не изменят в отношенията между капитал и наеман труд, а в най-добрия случай само намаляват за буржоазията разходите по нейното господство и опростяват нейното държавно стопанство.

До най-подобаващия му израз буржоазният социализъм стига едва когато се превръща в чисто ораторска фраза.

Свободна търговия! — в интерес на работническата класа; покровителствени мита! — в интерес на работническата класа; затвори с килии! — в интерес на работническата класа: това е последната, единствената сериозно казана дума на буржоазния социализъм.

Социализмът на буржоазията се състои именно в твърдението, че буржоата са буржоа — в интерес на работническата класа.

3. КРИТИЧНО-УТОПИЧНИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ И КОМУНИЗЪМ

Ние не говорим тук за литературата, която във всички велики революции на новото време е изразявала исканията на пролетариата (съчиненията на Бабоф и др.).

Първите опити на пролетариата непосредствено да осъществи собствените си класови интереси по време на всеобщо възбуждение, през периода на събарянето на феодализма, неизбежно се проваляха поради неразвитостта на самия пролетариат, а също и поради липсата на материални условия за неговото освобождение, тъй като тези условия са продукт едва на буржоазната епоха. Революционната литература, която съпровождаше тези първи движения на пролетариата, по своето съдържание е неизбежно реакционна. Тя проповядва всеобщ аскетизъм и груба уравниловка.

В същинския смисъл на думата социалистически и комунистически системи, системите на Сен Симон, Фу-

рие, Оуен и т. н., се появяват през първия, неразвита период на борбата между пролетариата и буржоазията, които ние изложихме по-горе. (Вж. «Буржоазия и пролетариат».)

Наистина изобретателите на тия системи виждат антагонизма между класите, както и действието на разрушителните елементи в самото господстващо общество. Но те не виждат на страната на пролетариата никаква историческа самодейност, никакво присъщо на него политическо движение.

Тъй като развитието на класовия антагонизъм върви в крак с развитието на индустрията, те също така не могат още да намерят материалните условия за освобождението на пролетариата и търсят такава социална наука, такива социални закони, които да създадат тези условия.

Обществената дейност трябва да бъде заместена от тяхната лична изобретателска дейност, историческите условия за освобождението — от фантастични условия, постепенното организиране на пролетариата в класа — от специално измислена организация на обществото. Бъдещата история на света се свежда за тях до пропагандата и практическото осъществяване на техните планове за обществото.

Наистина те съзнават, че в своите планове отстояват главно интересите на работническата класа като най-страдащата класа. За тях пролетариатът съществува именно само като най-страдаща класа.

Но вследствие както на неразвитата форма на класовата борба, така и на тяхното собствено положение в живота те смятат, че стоят високо над този класов антагонизъм. Те искат да подобрят положението на всички членове на обществото, дори и на най-добре поставените. Затова те непрекъснато апелират към цялото общество без разлика, че дори предимно към господстващата класа. Достатъчно било само да се разбере тяхната система, за да бъде тя призната като възможно най-добрия план за възможно най-доброто общество.

Затова те отхвърлят всяко политическо и особено всяко революционно действие; искат да постигнат своята цел по мирен път и се опитват да прокарат пътя за новото обществено евангелие с дребни и, разбира се, несполучливи експерименти, със силата на примера.

Това фантастично описание на бъдещото общество

възниква по време, когато пролетариатът е още крайно неразвит и следователно той самият си представя собственото си положение все още фантастично, то възниква от неговия пръв, изпълнен с предчувствия порив към общо преустройство на обществото.

Но тези социалистически и комунистически съчинения съдържат и критически елементи. Те нападат всички основи на съществуващото общество. Затова те дадоха извънредно ценен материал за просвещаването на работниците. Техните позитивни принципни положения за бъдещото общество, например премахване на противоположността между града и селото*, премахване на семейството, на частното присвояване, на наемния труд, провъзгласяването на обществена хармония, превръщането на държавата в просто управление на производството — всички тия принципни положения изразяват само необходимостта от премахване на класовия антагонизъм, който едва е започнал да се развива и им е бил известен само в неговата първична, безформена неопределеност. Затова самите тия принципи все още имат чисто утопичен характер.

Значението на критично-утопичния социализъм и комунизъм е обратнопропорционално на историческото развитие. Колкото повече класовата борба се развива и взема все по-определена форма, толкова повече това фантастично издигане над нея, това фантастично отрицателно отношение към нея загубва всяка практическа стойност, всяко теоретическо оправдание. Затова, макар и създателите на тези системи в много отношения да бяха революционни, техните ученици винаги образуват реакционни секти. Те здраво се придържат към старите възгледи на своите учители въпреки по-нататъшното историческо развитие на пролетариата. Затова те последователно се мъчат отново да притъпят класовата борба и да примирят антагонизмите. Те все още мечтаят за експериментално осъществяване на своите обществени утопии, за учредяване на отделни фаланстери, за основаване на *Нотем-колонии*, за създаване на малка Икарния** — издание на

* В английското издание от 1888 г. този пасаж гласи: «Предлаганите от тях практически мероприятия, например премахване на различieto между града и селото.» *Ред.*

** Фаланстери се наричаха социалистическите колонии, които проектираше Шарл Фурие; Икарния Кабе наричаше своята уто-

Новия Ерусалим в джобен формат — и за построяването на всички тия въздушни замъци те са принудени да апелират към филантропията на буржоазните сърца и кесии. Те постепенно се смъкват в категорията на описаните погоре реакционни или консервативни социалисти и се отличават от тях само със своя по-систематичен педантизъм и с фанатичната си вяра в чудодейната сила на своята социална наука.

Ето защо те ожесточено се опълчват срещу всяко политическо движение на работниците, което можало да възникне само от сляпото неверие в новото евангелие.

Оуенистите в Англия и фуриеристите във Франция се обявяват в първата страна против чартистите, във втората — против реформистите¹⁶.

IV

Позицията на комунистите към различните опозиционни партии

След казаното в раздел II съвсем ясно е отношението на комунистите към вече създадените работнически партии, т. е. тяхното отношение към чартистите в Англия и привържениците на аграрна реформа в Северна Америка.

Комунистите се борят за постигане непосредствените цели и интереси на работническата класа, но в сегашното движение те отстояват същевременно и бъдещето на движението. Във Франция те се присъединяват към Социалистическо-демократическата партия* против консерватив-

пична страна, а по-късно — своята комунистическа колония в Америка. [*Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.*]

Номе colonies (колонии вътре в страната) Оуен нарича своите образцови комунистически общини. Фаланстери се наричаха проектираните от Фурие обществени дворци. Икария се наричаше утопично-фантастичната страна, чиито комунистически институции е описал Кабе. [*Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.*]

* Партията, която тогава беше представена в парламента от Ледрю-Ролен, в литературата — от Луи Блан, а във всекидневния печат — от вестник «Réforme». С измисленото име «социалдемокрация» авторите му обозначаваха онази част от Демократическата или Републиканската партия, която беше повече или по-малко социалистически обогрена. [*Бележка на Енгелс към английското издание от 1888 г.*]

ната и радикалната буржоазия, без да се отказват от правото си да се отнасят критически към фразите и илюзиите, произтичащи от революционната традиция.

В Швейцария те подкрепят радикалите, без да вземат предвид, че тази партия се състои от противоречиви елементи, отчасти от демократически социалисти във френски смисъл, отчасти от радикални буржоа.

Сред поляците комунистите поддържат оная партия, която поставя аграрната революция като условие за националното освобождение — същата партия, която предизвика Краковското въстание от 1846 г.

В Германия, доколкото буржоазията се проявява революционно, Комунистическата партия се бори заедно с нея против абсолютната монархия, феодалната поземлена собственост и реакционната дребна буржоазия.

Но Комунистическата партия нито за миг не престава да изработва у работниците колкото се може по-ясно съзнание за враждебната противоположност между буржоазията и пролетариата, за да могат немските работници веднага да използват като оръжие срещу буржоазията обществените и политическите условия, които буржоазията неизбежно ще създаде със своето господство, та веднага след събарянето на реакционните класи в Германия да започне борбата против самата буржоазия.

Комунистите насочват главното си внимание към Германия, защото Германия се намира в навечерието на буржоазна революция и защото тя ще извърши този преврат при по-напреднали условия на европейската цивилизация изобщо и с много по-развит пролетариат, отколкото Англия през XVII и Франция през XVIII в., така че германската буржоазна революция може да бъде само непосредствен пролог към една пролетарска революция.

С една дума, комунистите навсякъде подкрепят всяко революционно движение против съществуващия обществен и политически строй.

Във всички тези движения те изтъкват въпроса за

Тази тогава наричаща се Социалистическо-демократическа партия във Франция беше представлявана в политическия живот от Ледрю-Ролен, а в литературата — от Луи Блан; така че тя се различаваше от сегашната немска социалдемократия както невесто от змята. *[Бележка на Енгелс към немското издание от 1890 г.]*

собствеността като основен въпрос на движението независимо от това, дали той е взел повече или по-малко развита форма.

Най-после комунистите навсякъде работят за обединяването и разбирателството на демократическите партии от всички страни.

Комунистите смятат за недостойно да крият своите възгледи и намерения. Те открито заявяват, че техните цели могат да бъдат постигнати само чрез насилственото събаряне на целия досегашен обществен строй. Нека господстващите класи треперят пред комунистическата революция. В нея пролетариите няма какво да изгубят освен своите окови. А ще спечелят един цял свят.

Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

Написано през декември
1847—януари 1848 г.

Карл Маркс и Фридрих Енгелс
Съчинения. Т. 4, с. 419—458

Бележки

МАНИФЕСТ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ

¹ *«Манифест на Комунистическата партия»* — най-великият програмен документ на научния комунизъм. «Тази малка книжка струва цели томове: с нейния дух живее и се бори досега целият организиран и борещ се пролетариат на дивилизования свят» (*Ленин*).

«Манифест на Комунистическата партия» бил публикуван за пръв път в Лондон през февруари 1848 г. като отделно издание с 23 страници. През март—юли 1848 г. бил отпечатан в демократическия орган на немските емигранти «*Deutsche Londoner Zeitung*» («Немски лондонски вестник»). През същата година в Лондон бил отпечатан същият текст като отделна брошура с 30 страници, в която били поправени някои допуснати в първото издание печатни грешки и била подобрена пунктуацията. По-късно този текст бил взет от Маркс и Енгелс за основа на последвалите авторизирани издания. През 1848 г. «Манифест» бил преведен на редица европейски езици (френски, полски, италиански, датски, фламандски и шведски). В изданията от 1848 г. имената на авторите на «Манифест» не се споменавали; те били споменати за пръв път в печата в 1850 г. при публикуването на първия английски превод на «Манифест» в чартисткия орган «*Red Republican*» («Червен републиканец») в предговора, написан от редактора на това списание Дж. Харни.

През 1872 г. било пуснато ново немско издание на «Манифест» с малки авторски поправки и с предговор от Маркс и Енгелс. Това издание, както и следващите немски издания от 1883 и 1890 г., излязло под заглавието «Комунистически манифест».

Първото руско издание на «Манифест на Комунистическата партия» излязло през 1869 г. в Женева в превод на Бакунин, който на редица места изопачил съдържанието на «Манифест». Недостатъците на първото издание били отстранени в изданието, излязло през 1882 г. в Женева в превод на Плеханов. Плехановият превод сложил начало на широкото разпространение на идеите на «Манифест» в Русия. Придавайки огромно значение на пропагандирането на марксизма в Русия, Маркс и Енгелс написали специален предговор към това издание.

След смъртта на Маркс излезли редица издания на «Манифест» на различни езици, които били прегледани от Енгелс и към които той написал предговори и някои бележки. — 11.

² Има се предвид Февруарската революция от 1848 г. във Франция. — 13.

- ³ Вж. Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 17, с. 337. — 14.
- ⁴ Посочената дата е неточна; споменатото издание излязло през 1869 г. — 15.
- ⁵ Енгелс цитира думите на У. Бивон, председател на Съвета на трейджионите в гр. Суонси и председател на състоялия се в същия град техен конгрес. — 21.
- ⁶ В послеслова към статията «За социалния въпрос в Русия» (Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 22, с. 431) Енгелс посочва като автор на споменатия превод Плеханов. В изданието на «Манифест» от 1909 г. самият Плеханов също посочва, че преводът е направен от него. — 21.
- ⁷ Годината е посочена неточно. Споменатият от Енгелс френски превод излязъл в «Le Socialiste» през 1885 г. — 21.
- ⁸ Маркс, К. «Гражданската война във Франция. Възвание на Генералния съвет на Международната работническа асоциация» Лондон, Труелъв, 1871, с. 15. — 24.
- ⁹ Енгелс има предвид предговора си към немското издание на «Манифест на Комунистическата партия» от 1883 г. — 25.
- ¹⁰ Споменатият от Енгелс изгубен немски оригинал на предговора на Маркс и Енгелс към руското издание на «Манифест» е намерен и се пази в архива на Института по марксизъм-ленинизъм. — 25.
- ¹¹ Вж. Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 16, с. 14—17. — 28.
- ¹² Енгелс включил тази бележка и в немското издание на «Манифест на Комунистическата партия» от 1890 г., като изпуснал само последната фраза. — 38.
- ¹³ В по-късните си трудове Маркс и Енгелс употребяват вместо понятията «стойност на труда», «цена на труда» по-точните понятия «стойност на работната сила», «цена на работната сила», които били въведени от Маркс (вж. предговора към Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 4, с. IX). — 45.
- ¹⁴ *Френски легитимисти* — привърженици на съборената в 1830 г. династия на Бурбоните, която отстоявала интересите на едрото наследствено земевладение. В борбата си против господстващата династия на Орлеаните, която се опирала на финансовата аристокрация и едрата буржоазия, част от легитимистите често прибягвали до социална демагогия, като се представяли за защитници на трудещите се от експлоататорите буржоа.
- «Млада Англия» — група английски политически дейци и литератори, които принадлежали към партията на торите; образувала се в началото на XIX век. Изразявайки недоволството на поземлената аристокрация от засилването на икономическото и политическото могъщество на буржоазията, дейците от «Млада Англия» прибягвали до демагогски похвати, за да подчинят под влиянието си работническата класа и да я използват в борбата си против буржоазията.
- Възгледите на представителите на тези групи са характеризирани

рани от К. Маркс и Ф. Енгелс в «Манифест на Комунистическата партия» като феодален социализъм. — 61.

- ¹⁶ *Реформисти* — става дума за привържениците на вестник «Réformte» («Реформа»), които ратували за установяване на република и за провеждане на демократични и социални реформи. — 71.

Съдържание

КАРЛ МАРКС, ФРИДРИХ ЕНГЕЛС. Манифест на Комунистическата партия	11
Предговор към немското издание от 1872 г.	13
Предговор към второто руско издание	15
Предговор към немското издание от 1883 г.	17
Предговор към английското издание от 1888 г.	19
Предговор към немското издание от 1890 г.	25
Предговор към второто полско издание от 1892 г.	31
Предговор към италианското издание от 1893 г.	33
Манифест на Комунистическата партия	37
I. Буржоа и пролетарии	38
II. Пролетарии и комунисти	51
III. Социалистическа и комунистическа литература	60
1. Реакционният социализъм	60
а) Феодалният социализъм	60
б) Дребнобуржоазният социализъм	62
в) Немският, или «истинският» социализъм	64
2. Консервативният, или буржоазният социализъм	67
3. Критично-утопичният социализъм и комунизъм	68
IV. Позицията на комунистите към различните опозиционни партии	71